

TBMM MİLLİ SARAYLAR DAİRE BAŞKANLIĞI YAYINI
İSTANBUL 2008

Deniz ESEMENLİ*

Osmanlılık ve Topkapı Sarayı

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da yönetim sarayı ve hanedanın resmi ikametgâhi olan Topkapı Sarayı, Fatih Sultan Mehmed'in emriyle 1460-1478 tarihleri arasında inşa edilmiştir. Topkapı Sarayı, 19. yüzyılda Boğaziçi saraylarına yerleşene kadar kullanılmış ve Cumhuriyet'in ilanından sonra 3 Nisan 1924 tarihinde Atatürk'ün emriyle müze haline getirilmiştir. Çeşitli dönemlerde yapılan yapılar ve yenilemelerle boyut ve işlev çeşitliliği kazanan saray, Osmanlı devlet kurumlaşmasının merkeziydi. Osmanlı saray protocol ve hiyerarşisinin kazandığı görkem ve değişim saray mimarisine de yansımış, hatta devletin yükseliş ve çöküşü, sanatsal anlatımını burada bulmuştur. Osmanlı tarihini oluşturan olaylar zinciri ile saray, dünya müzeleri arasında ayıralıklı bir yere sahiptir. Bizans mirası deniz surları ve Fatih'in yaptırdığı kara surlarının ayırdığı Sarayburnu'nda ve bir hasbahçe içinde yer alan saray; bir iç kale olarak peşpeşe üç avlu çevresinde Birun/dış, Enderun/ iç ve liman yönünde harem yapılarıyla planlanmıştır. Hiyerarşik ve paralel hatlar halinde geilenen yapılar zamanla sarayın görüntüsünü sivilleştirerek şehrin yatay gelişimine paralel ve zarif bir yerleşime kavuşmuştur. Marmara yönünde mutfak ve hazine gibi işlevsel yapıların cephesi düz ve çizgisel hatlarıyla sarayın kale niteliğini vurgularken, liman yönünde Harem ve bağımsız köşklerin ortaya koyduğu eklemlı yapı, karizmatik ve sivil bir görünüm sergiler. Sarayburnu ve harem yönlerinde sultan daireleri yeraldığından görüntü zenginleş-

1 Saray-i Cedid (Topkapı Sarayı).
Melling, Voyage pittoresque de
Constantinople et des rives du Bosphore.

* Dr. Sanat Tarihçisi, Topkapı Sarayı'nda Uzman

tikçe hanedan ve sultanın yaşıntısı denizler arasında şehirden soyutlanır. Hisarpeçesi içinde Sarayburnu yönünde iç kale-sarayı kapatmış Enderun avlusunda köşelerindeki Hasoda ve Fatih Köşkü'nün revaklı cepheleri ile Adalet Kulesi ise emperyal Akdeniz tarihini genel görünüşe yansitan güçlü odak noktalarıdır.

Fatih Sultan Mehmed'in Bizans İstanbul'unu fethi ile bu imparatorluğun Akdeniz imparatorluk geleneğine veraseti, dinamik Asya-Anadolu geleneği ile yoğrulmuş olan Osmanlı yönetim sisteminde önemli nitelik değişimlerine neden oldu. İmparatorluk geleneğinin hanedan merkezli mutlak-ilahi idare kavramına güç verdiği ve saray kurumunun *Fatih Kanunnamesi* ile imparatorluk sistemine uyacak şekildeki hiyerarşik kademeleşmesi ve yanısıra devlet örgütünün enternasyonel kökenli devşirme kadroyla düzenlenmesi görkemi de beraberinde getirmiştir.

Topkapı Sarayı, "Saray-ı Cedit-i Amire" adıyla Marmara Denizi, İstanbul Boğazı ve Haliç arasında tarihsel yarımadanın ucunda Sarayburnu'nda yer almaktadır. Altında Bizans döneminden kalan akropolüyle, diğer saraylardan üstün bir konuma ve Atina Akropolis'i benzeri bir görkeme sahiptir. İstanbul'u oluşturan üç su alanının kavşak noktasında ve Akdeniz'i Boğaziçi ile Avrupa-Batı dünyasına bağlayan anlamlı bir topografyayı yöneten saray, Roma İmparatorluk sürecini yüklenen şehrin dramatik ve dünya tarihindeki birincil rolünü çağımıza taşıyan başlıca kurum ve mimari kompleks olmuştur. İstanbul'un görkemli Roma saltanat, siyaset ve protokol anılarıyla yüklü bir şehir olarak, Asya ve Ortadoğu geleneklerini Akdeniz dünyasıyla sentezlemeye aday Osmanlıların eline geçmesi "Yeni Çağ"ı başlatmıştır. Kitaların keşfi ve Rönesans akımıyla yükselen Avrupa kapitalizmi ile imparatorluklar dizisinin son parlak halkası olan Osmanlı dünyası arasında yaşanan sert rekabet, bu çağın doldururken, 1789 Fransız Devrimi ile iktidarın aristokrasiden burjuaziye geçişine kadar dünya diplomasisi adeta bütün devletlerin duayeni konumundaki Osmanlı'nın başkentindeki bu saray ve ona bağlı devlet örgütünden yönetildi. Yarımadanın ucunda İstanbul'u yaratan ahenkli bir doğa ve mimari harikasına bakan saray, neredeyse dört yüz yıl boyunca sentezci, devşirmeci ve dinamik Osmanlı yönetiminin yaratığı kozmopolit bir toplumun, onun Rönesans ile yarışır mimarisinin ve dini-dünyevi hakimiyet sembolü olan sultan-halife saltanatının somut örnekleri camilerin, minyatür, kumaş, çini desenlerinin de yöneticisi idi. İstanbul, renkli sosyal yaşıntısı, klasik mimarisi, doğayı bir desen haline getiren sahillerindeki sarayları ve yalıları, her yüzyılda değişikçe yenilenen konut dokusu, İslami yorumlama konusunda sarayla işbirliği yaptığı ölçüde ona karşı da çökabilen tekkeleri, yer yüzünün en yoğun ve kapsamlı ticari külliyeleri ve zarif zadegan protokolüyle "karizma" kavramını eski çağlardan taşıyan çağımıza taşyan dünya çapında bir meydan okumayı.

Akdeniz çevresinin tarihsel ve kültürel verileriyle donatılmış çok dinli ve kökenli toplumlarını sentezleyebilmek uğruna Osmanlı yönetimi, kendinden önceki imparatorlukların kaderini izlemiştir ve yönettiği yabancı toplumlardan erkek ve kız çocuklarını sembolik bir seçime tabi tutarak saray ve devlet örgütünde yetiştirmiştir. Yeniçeri adıyla ordu ve Enderunlu adıyla sarayda Osmanlılaşan bu gayrimüslim kökenli erkek çocuklar, askeri karakterli bir örgütlenmeye sahip olan devlette görevlendirilmekte ve saray haremleinde aynı şekilde yetişen cariyelerle evlendirilmektedirler. Kapıkulu adıyla bir yönetim aristokrasisi oluşturan bu kadro, sadrazam veya valide sultan olabilmekte, ancak azad edilmemiş için İslami hukuka göre veraset ve mülkiyet hakları sınırlanmaktadır. Devlet girişimciliğine ve miri hukuka uygun düşen bu seçimle Batı dünyasından farklı olarak toprak ve ticaret aristokrasının devlet ve saraya karşı pazarlık gücünü ve oluşumu engellenirken, imparatorluk genişledikçe azınlık konumuna düşen Türk-İslam kökenli toplumlarla gayrimüslim kitlelerin dengesi sağlanmıştır. Bir yanda mülki ve hukuki haklara sahip Türk-İslam toplumları devlet ve askeri yönetimden dışlanırken, eğitim, hukuk, din ve yerli, şehirli, eşraf ile tarım sektörlerini bu kitlelere bırakılmıştır. Diğer yanda ise kanlı bir asimilasyona gitmeyen yönetim, gayrimüslim unsurlara yerlesik bir şehir ve toprak hukuku, mülkiyeti, iş, dini özgürlük ve seçtiği kapıkulları ile idarenin zirvesine ulaşmayı vaadettir, ancak askeri ve devlet sektörlerine giren bu yabancı kadroyu azad etmeyerek İslami devlet ideali ve

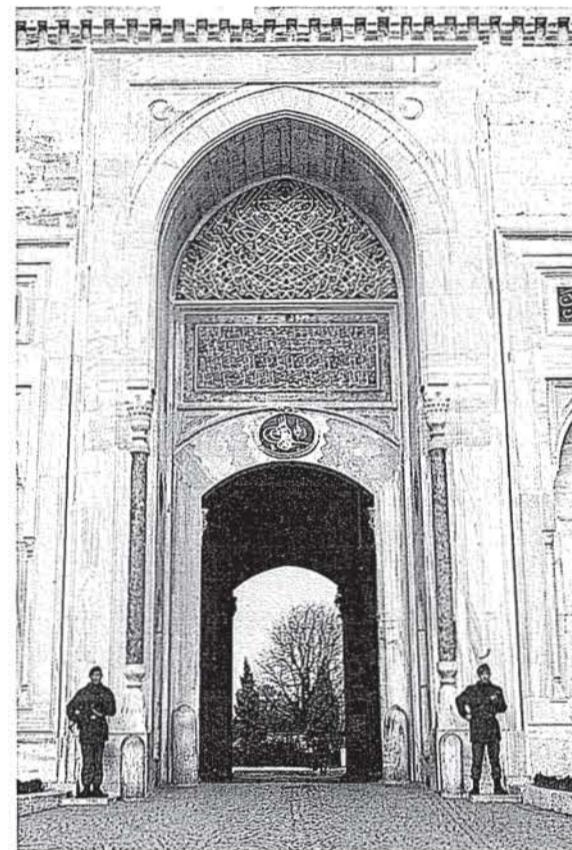
güçünü parçalanmasını engellemektedir. Osmanlı başarısının dünya çapındaki uzun gelişimi ve dramatik karizması imparatorluğu oluşturan bu dualist yapının hassas ilişkisinde, dengesinde ve saray kurumunun yönetim becerisinde aranmalıdır. Denebilir ki güçlerin ayrılığı ilkesine dayanan bu renkli yapının zayıf noktası, en görkemli çağında Batı dünyasının Osmanlı baskısıyla kıtalar keşfetmesi ve sömürgeci kapitalizmine karşı sadece devlet kapitaliyle ve savaş makinasıyla karşı çıkması olmuştur. Krali eşitler arasında birinci seçen ve hanedanı mülkiyet, veraset ve ticari haklar karşılığında onaylayan Avrupa toprak aristokrasisine ve yükselen ticari burjuvaziye karşı Doğu kökenli imparatorluklarda olduğu gibi Osmanlı, geniş imparatorluğunu oluşturan gayrimüslim gruplardan devlete aktardığı kadroya bu hakları vermeyerek ve İslami-örfi hukuku dengeleyerek saray ve hanedanla pazarlık edecek hiçbir güç bırakmamıştır. Toprak aristokrasisini erken dönemden beri Türk kökenlilerin aleyhine devletten uzaklaştıran hanedan, bu sınıfın sarayla hukuki pazarlığına izin vermeyerek ve Batıya karşı dünya çapında bir cihat ideolojisini benimserek Osmanlılık adı altında tek parça bir ümmet ideali dışında hiçbir katmanın belirginleşmesini kabul etmemiştir. Güçlü bir devlet kapitalizmi ve merkeziyetçiliği yaratan bu sistemin Topkapı Sarayı'nı yaptırdığı sırada Fatih Sultan Mehmed tarafından ünlü kanunnamesiyle kodlandığı, sarayın bu senteze göre planlanıp örgütlentiği ve Akdeniz imparatorluk protokolüyle hanedan lehine donatıldıldığı görülür. Topkapı Sarayı'nın mimari ve sanatsal değerinin dışında önemi, tarihsel imparatorluklar zincirinin son ve parlak halkası olan Osmanlı'nın ideolojisini besleyen ana kurum olmasından ileri gelmektedir.

Bab-ı Hümâyûn

Saray, kara tarafından Fatih'in yaptırdığı Sur-u Sultani, denizden se Bizans sahil surları ile ayrılır. Sur-u Sultani ve Ayasofya yanında Enderun teşkilatına bağlı Ehl-i Hiref kadrosunun her türlü saray eserlerini ürettiği Aslanhane-Nakkaşhane yapıları vardı. Çeşitli kara ve deniz kapılarının yanı sıra, sarayın anıtsal girişi, İslamın Hristiyan dünyasından kopardığı en değerli ganimet ve şehrîn ulu camiine dönen Ayasofya'nın arkasındaki Bab-ı Hümâyûn/ Saltanat Kapısı'dır. Yüzyıllar boyunca mimari görkemden çok protokol detaylarının yaşadığı sarayda devlet anlayışının gereksindiği işlevsel sadeliğin mekâna yansımıası askeri disiplinle devleti yöneten sarayın girişinde başlar. Bu kapı klasik devirde bir kale-saray olan Topkapı'nın görünüme uygundur. Halkın gün boyu girebildiği bu kapının üzerinde alayların izlendiği ve muhallefat hazinesi adıyla kapıkulu yöneticilerden kalan miri hazinelerin saklandığı 19. yüzyıl sonlarına kadar ayakta kalan bir köşk vardi. Yapının nesih ve sültüs üslupta Yahya b. Sofi tarafından yazılan kitabelerinde Osmanlı sultani, açıkça karaların ve denizlerin hakimi olarak nitelendirilir. Bu kapı, Sultan Abdülaziz zamanında neoklasik bir zafer takı formuyla donatılacaktır.

Alay Meydanı

Bab-ı Hümâyûn ile iç sarayın başladığı Bab-üs Selâm arasında kalan bu alanda büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Burada, Bostancılar denetimindeki Birun yanı dış hizmet binaları vardı. Solda odun ambarları, Cebuhane olarak kullanılan 6. yüzyıldan seçkin bir Bizans kubbelî bazilikası olan Aya İrini Kilisesi, 18-19. yüzyılda yenilenip genişletilen ve saray saatlarının üretildiği Ehl-i Hiref teşkilatının da olduğu Darphane-i Amire binaları günümüze ulaşan yapılardır. Saraya gelen devletlilerin, vezirlerin, elçilerin atlarını bağladıkları bir revak önünde Deavi Kasrı denilen Arz Dairesi ve Hassa Mimarları Ocağı'na bağlı Ebniye-i Hassa Ambarları arka arkaya sıralanırdı. Sağda sırasıyla Enderun-Gülhane Hastanesi Has Fırın ve sarayın su isale sistemini oluşturan Dolap Ocağı ve kuyuları Alay Meydanı denilen

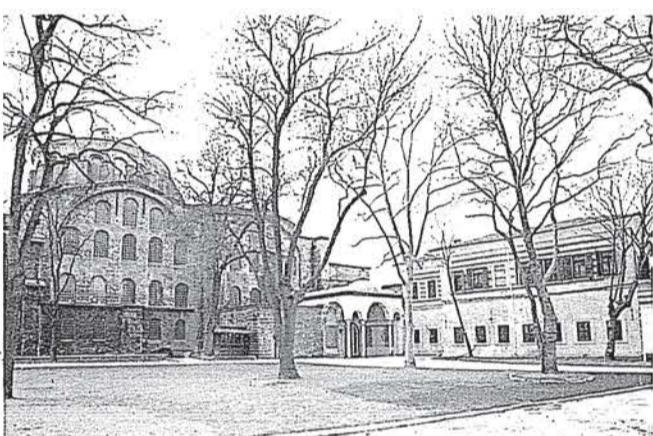

2 Bab-ı Hümâyûn
(Sarayın ana giriş kapısı).

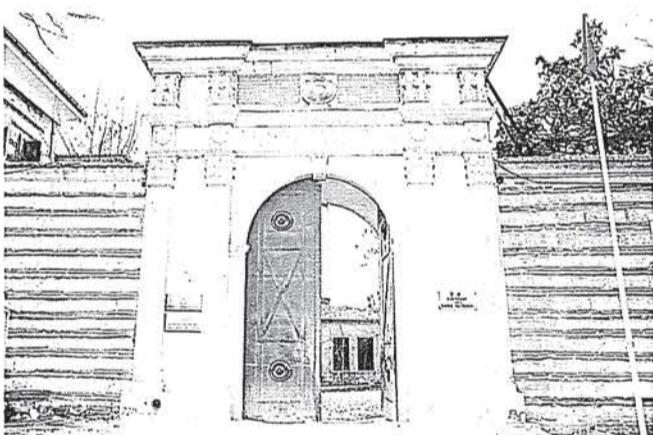
bu avluyu sınırlayan yapılardı. Geç devirde Hasbahçe'den alanı ayıran duvar uzatılırken dolap ocağı ve su kuyuları su saatine bağlanmış ve buraya daha sonra ünlenecek olan Cellat Çeşmesi konmuştur.

Hasbahçe

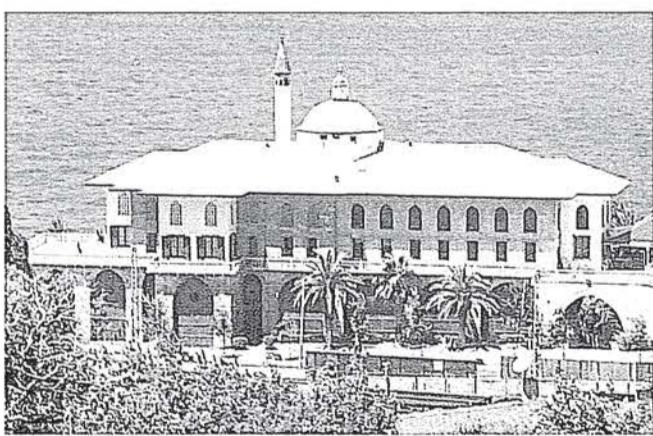
Sarayı kuşatan Hasbahçe çeşitli köşklerle doluydu. Bu köşklerin ilki, Bab-ı Ali karşısında çokgen bir burç üzerinde klasik devirlerden beri yükselen Alay Köşkü'dür. Sultanların elçi, esnaf alayları seyrettiğleri ve zaman zaman ayak divanına çıktıkları köşk, 19. yüzyıl başında ampir üsluba göre yenilenmiştir. Haliç yönünde ve Sırkeci tarafında çokgen bir açık seyir köşkü olan Yali Köşkü'nde padişahlar her sene donanmanın denize çıkışını seyrederlerdi. 19. yüzyıl sonunda Rumeli demiryolunun bahçeden geçirilmesi nedeniyle bu köşk yıkıldı. 17. yüzyıl yapısı Sepetçiler Kasrı'nda harem halkın bu törenleri izlediği sanılır. Bizans deniz suru üzerinde tonozlu ve saltanat kayıklarının çekildiği bir altyapıya oturan eyvanlı çıkışlı köşkün yarısı çatılı bir açık yazlık divanhane halinde ve içi çok zengin çini dekoruyla kaplıydı. Bu alanda Bostancılar'a ait çeşitli koğuş ve yapıların yanı sıra en tınlı köşk, Fatih'in saray ile birlikte yaptırdığı Çinili Köşk/Sırça Sarayı'dır. Mozaik, yıldızlı çinileri ve eyvanlı merkezi planıyla Timurlu hatlarını taşıyan bu sefa köşkünün geniş ardasına Sultan II. Abdülhamid döneminde Arkeoloji Müzeleri ve Sanayi-i Nefise Mektebi mimar Alexandre Vallaury tarafından yerleştirildi. Sarayburnu'nda kuleli ve toplu Bizans döneminden Santa Barbara Kapısı nedeniyle geç devirde "Topkapı" ismini alan Saray-ı Cedit'in 16. yüzyıl başından kalan revaklı Mermer Köşk'ten başlamak üzere Marmara kıyısına 18. yüzyılda yapılan yazlık, rokoko üsluplu Sahilsarayı vardı. 1863'te yanan ve demiryoluna harcanan bu saray, Sarayburnu yönüne doğru agavat, kızlar ağası, valide sultan daireleriyle başlar, Marmara surlarının üzerinde kadınefendi ve nihayet sultanların oval divanhaneli selamlık daireleri olan Şevkiye Kasrı uzanır. Hasbahçe içinde ve geride çeşitli cariye, servis, hamam ve mutfak yapılarıyla uzanan Topkapusu Sahilsarayı, III. Selim ve Mihrişah Valide Sultan'ın yenilikçi çabalarıyla mimar Melling'in de çalıştığı önemli bir model olmuştur. Sur üzerinde altyapısı görülen İncili Köşk, Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın Mimarbaşı Davud Ağa'ya yaptırıp Sultan III. Murad'a sunduğu, çıkışlı ve merkezi kubbeli muhteşem bir seyir köşküdü. Sarayı çeviren Marmara suru, Balıkhanе, Değirmen, Ahır Kapı gibi işlev belirten kapılarla deniz ve karaya açılmaktaydı ki, Balıkhanе kapısında idam karar-

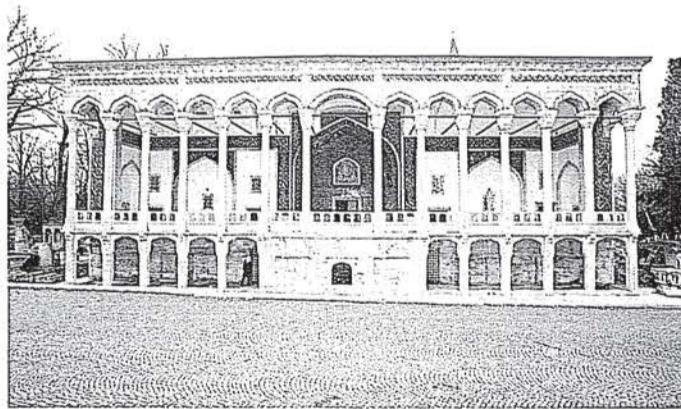
3

4

5

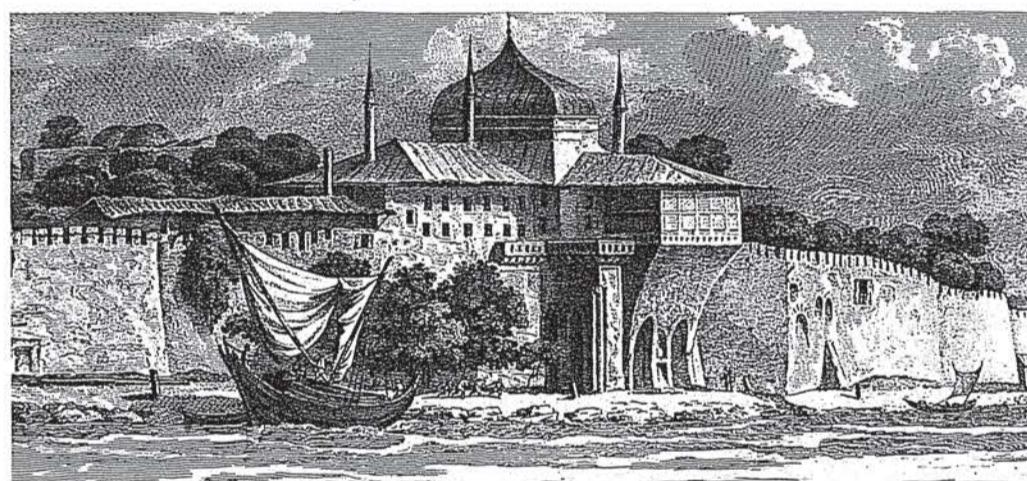

6

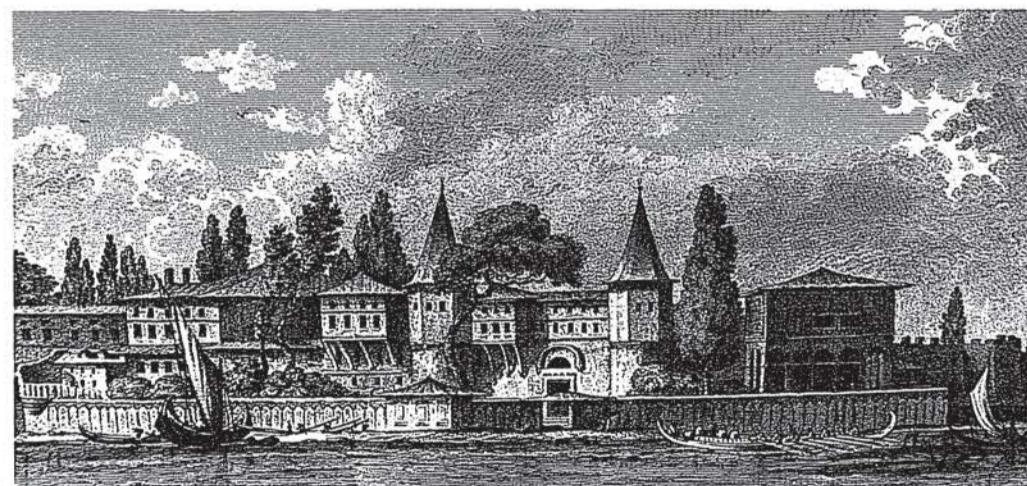
ları infaz edilirdi. Bu yapılaşmadan sadece III. Osman devrinden Ahırkapı Feneri kalmıştır. Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu'nun okunduğu bahçenin bu yönünde Bizans döneminde de aynı amaçlarla kullanıldığı sanılan bir Cirit Meydanı, İshak Paşa ve Gülhane kasırlarının yanı sıra sarayın kuşhanesi, Mezbelekeşan/Cöplük Ocağı, sultanların nişan taşları gibi yapılar ve Bizans Büyük Sarayı'nın sahilsarayları ile sarnıç ve kilise kalıntıları vardır. 19. yüzyılda Hasbahçe, ampir üsluplu çeşitli kuşlalar, karakollar ve hastane yapılarıyla doldu. Alay meydanında Bab-ı Hümâyûn'u Bab-üs Selâm'a bağlayan ağaçlı yolda sultanların seferden dönüş ve gişileri, Cuma Selamlıkları gibi törensel günlerde büyük bir ihtişamla avludan geçikleri görüldü. Ayrıca Valide ve Beşik Alayları ile Yeniçerilerin saraya ulufe almaya veya ayak divanı istemiyle gelişlerinde de avlu kalabalık ve dramatik günlerini yaşırdı.

Divan Meydanı

Sarayın Bab-üs Selâm denilen kuleli kapısıyla çağdaş kale kulelerini andıran ikinci kapının belirlediği asıl saray bölümü Sur-u Sultani içindeki iç kaleyi oluşturur. Sultan III. Mustafa dönemi tamir ve II. Mahmud tuğrası ile Kelime-i Tevhid kitabeleri olan kapı, kapıcıbaşıların odaları ve 18. yüzyılda baroklaştırılan klasik bir revağa sahiptir. Çeşitli yapıların sur benzeri düz ve sağlam bir duvar inşaatıyla sınırladığı veavlulara burç gibi çıkma yaptığı ana bina, arka arkaya üç değişik işlevli avlu çevresindeki yapılarıyla birlikte İç Saray idi. Sultandan başka kimseňin at üzerinde giremediği ve otoritenin sultana geçtiği sarayda, Divan Meydanı denilen ön avlu yapılarıyla birlikte sarayda, devlet yönetiminin zirvesi olan birün/dış hizmet mekânıdır. Çeşitli hayvanların gezdiği, tarihi çınar ağaçlarının olduğu bahçe takısimatı arasındaki eksenlerden en önemlisini karşısında sultani temsil eden Bab-üs Saade kapısı yolu oluşturur.

7

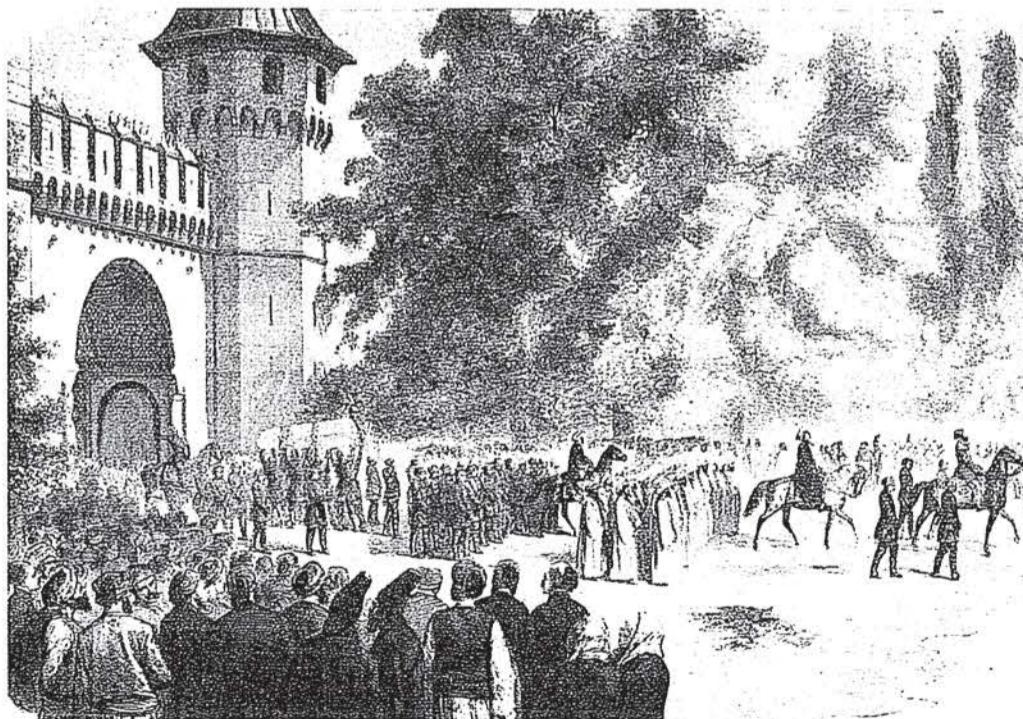
8

7 Sarayın günümüze gelemyen sahil köşklerinden biri: İncili Köşk. Gouffier.

8 Marmara Denizi kıyısında yeralan ve saraya adının verilmesine neden olan Toplu Kapı ve Mermer Köşk. Gouffier.

Divan-ı Hümâyûn ve Hazinesi

Meydana işlevini veren temeli Fatih döneminden, gövdesi Kanuni Sultan Süleyman devrinden kalan Adalet Kulesi altındaki üç kubbeli ve revaklı Divan-ı Hümâyûn sol kanattadır. Avludan Divan'a ulaşan yolda selam taşları görülür. Haftada dört gün sadrazam ve vezirlerle devlet işlerinin karara bağlandığı bu divanhane-ki burada kabine toplantıları yapıldığı gibi elçiler de kabul ediliirdi. Kubbealtı, kalem ve defterhane bölümlerinden oluşur. Rokoko dekorasyonu kalem bölümünü, çiniler dışında klasik dekoru kubbealtı bölümünü kaplayan Divan'a Alay meydanından beri törenle giren sadrazam, kubbe vezirleri, nişancı, reisülküttab, kazaskerler ve defterdarlar sultandan sonra onun tayin ettiği devletin en yüksek yönetici kabine üyelerini oluştururlardı. Askeri işlerin Ağa Kapısı'nda, donanma ile ilgili işlerin Kapdan-ı Derya ve din-hukuk-eğitim ile ilgili işlerin Meşihat makamlarında yürütüldüğü devlette, bu makamların sahibi olan ağalar ve şeyhülislam, geçici üyeleri olarak davetle Divan'a girerler, böylece sultanın da dahil olmadığı örfi yönetim aldığı kararlarda kısmen serbest kalındı. Sadrazamın oturduğu sedirin orta bölümü üzerinde Adalet Kulesi'nden açılan bir pencere arkasında haremden gelen sultan toplantıları gizli olarak izler ve gerektiğinde müdahale eder, arzlarını burada veya Arz Odası'nda bildirirdi. Devletin fark gözetmeksızın bütün kararları Divan'da alınır ve Sultan-Şeyhülislam onayı ile kanunlaşır. En üst düzeyde bir meşveret meclisi olarak çalışan Divan'ın yönetici sadrazam, sultanın mutlak vekiliydi. Her türlü kararında serbest olan sadrazam, sultanla gerilimli ilişkisinde icraatına karşılık olarak hayatından bile sorumluydu. Bu sert ve kesin yönetim biçimini, yapının kemerli ve avluya açık mimarisine yansığı gibi, herhangi bir dolap veya nişin olmaması da sağlanmış, sultanın adaleti, yeryüzünün hakimiyetini belirten bir küre askı ve sultanın penceredeki varlığı ile belirtilmişdir. Kanuni Sultan Süleyman saltanatının ilk yıllarda anıtsal Divan-ı Hümâyûn döneminin baş mimarı Acem Ali (Alaeddin Ali) tarafından yapılmış ahşap ve revaklı eski Divan binası mescit haline getirilmiş ve 20. yüzyıl başlarında yıkılmıştır. Divan-ı Hümâyûn, avluya çokinliği yapan yerleşimi ve yanındaki hazine binasıyla birlikte Harem ağaları ve Kadinefendiler taşıklarını Alay meydanından ayırdığı gibi Adalet Kulesi'ni de bir harem yapısı haline getirir. Bu inşa döneminde Divan meydanının kagir revaklarına kavuştuğu ve Harem'in genişletildiği görüldür. Kulede toplantıları izleyen sultanların mekânı ile harem bağlantısı giderek hâremin devlet yönetimine müdahalelerini de gösterir. Bu mekân ile Divan arasında revaklardan açılan bir geçişin servis ve sadrazamın kuledeki sultanla görüşmek için yapıldığı tarihsel re-

9 Bab-üs Selâm. Osmanlı Sultanı, İmparatorluğun temel ceremonilerinden biri olan Cuma Selamlığı'na çıkıyor.

simlerden anlaşılır. Özellikle 17. yüzyılda küçük yaştaki sultanların anneleri olan Kösem ve Hatice Turhan valide sultanların naibilik dönemlerinde Divan toplantılarını izledikleri belidir.

Bu yapının arkasındaki çok kubbeli ve masif duvarlı Dış Hazine binası, ulufe ve elçilere verilecek hediyeler için hazır tutulan Divan Hazinesi idi. Sadrazam tarafından kullanılan bu devlet hazinesinden yeniçeri ve sipahilere verilen ulufe dağıtım töreni, elçilerin de hazır bulunduğu görkemli galebe divanları idi. Aylu revaklarına karşılıklı dizilen yeniçeri ve sipahi ortaları ulufe dağıtımından sonra saray mutfaklarının hazırladığı et ve pilav dolu binlerce kuşhaneyi çanak yağması denilen bir alkış töreniyle kışır, Aksaray'daki Büyük ve Küçük Oda kışlalarına ise kazanlarla yemek gönderilirdi. Bu yemeğin yenmemesi devlete ve saraya karşı kazan kaldırma sayılır, aksi halde yeniçeri ve sipahiler üç ayda bir aldıkları sikkelerin karşılığında yine sikke biçimli akide şekerlerini vezir ve saray mensuplarına sunarak adeta devletle akitleşirlerdi. Bodrum katında sikke mahzenleri olan bu yapının köşesinden, Harem ağaları taşlığı yapılınca Enderun avlusuna geçen Kuşhane koridoru geçirilmişdir. Yapı erken İslam döneminden 20. yüzyıl başlarına kadar Türk-İslam ve ortadoğu ile Avrupa silahları koleksiyonunun sergilenmesine ayrılmıştır. Avlunun bu yöndeki revaklarının ucunda Kızlar ağasının vakıflarla ilgili bir dairesi vardır.

Has Ahır

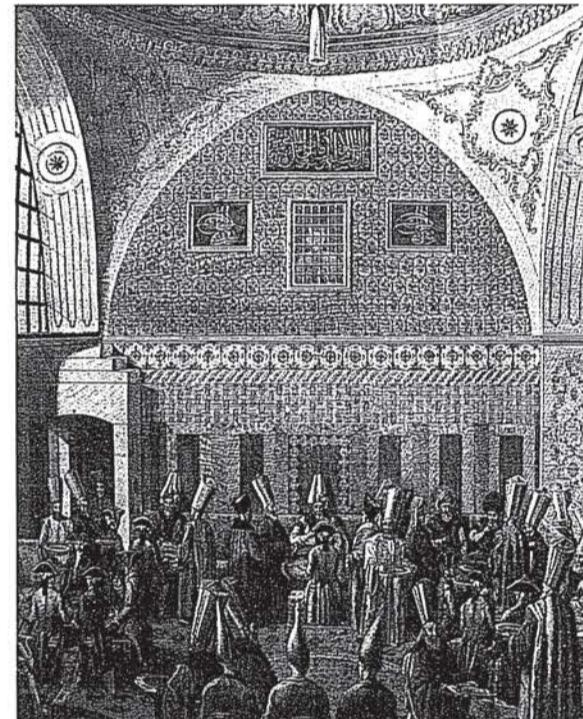
Kubbealtı, Haliç yönünden Harem dairesinin küçük ve belirsiz Arabalar Kapısı ile ayrılır. Divan meydanını da Haliç yönündeki Hasbahçe'ye sultanların saraydan çıkışlarında kullandıkları Has Ahır bağları. Kendine ait bir avluda yer alarak sarayı sınırlayan Has ahırlar sarayın ilk yapılarından biriydi. Sultanların az miktarda seçme atının barındığı bu ahır, imrahor denilen bir yöneticinin sorumluluğunda başı başına bir at koşum takımı hazinesi olan Raht hazinesini de içerirdi. Özellikle resmi alaylarda ve yabancı ülkelere gönderilen hediyeler arasında görülen bu hazinenin koşum takımlarının murassa olmasına dikkat edilirdi. Kubbeli Raht hazinesine bitişen uzun ahırın ön bölümünü imrahirlara ayrılmıştı. I. Mahmud ve ünlü kızlarağı Beşir Ağa tarafından onartılan bu alanda 18. yüzyılda yapılan fevkani Beşir Ağa Camii dikkat çeker. Gece ve özel girişler için kontrollü olarak açık tutulan Has Ahır kapısı Alay meydanına açılır. Bu avluda 15. yüzyıldan at çesmeli set üstünde 20. yüzyıl başlarına kadar ayakta kalan bina ise çeşitli dönemlerde raht hazinesi ve hastane olarak kullanılmıştır. Sarayın binlerce görevlisinin atlari ise Büyük Has Ahır adıyla Bizans döneminden beri Ahırkapı dışında idi.

Baltacılar Koğuşu

Divan Meydanı'nın bu yönde diğer bir yapı grubu da Baltacılar Koğuşu'dur. Güçlü gençlerden devşirilen bu kadro, sarayda teşrifatçılığın yanı sıra her türlü taşıma görevlisi olarak selamlık ve hareme hizmet ettiği gibi sultanların hassa alayını da oluştururdu. 16. yüzyıl sonrasında genişletilerek son şeklini alan koğuş, Divan meydanı, Harem ve Has Ahır yönünde açılan bir avlu çevresindeki hamamı, koğuşu, camii ve çubuk odası ile özgün ve kapalı bir mahalle görünümündedir.

Mutfaklar

Divan Meydanı'nda yapılan tören ve toplantılarla temsil edilen yönetim ve devletin kudreti, avlunun sağ kanadında bir revak arkasındaki anıtsal mutfak yapılarıyla da gösterilmektedir. Boydan boyan uzanan uzun bir avlunun Marmara tarafından anıtsal yapıları sırasıyla günümüzde saray Arşivi olarak kullanılan Yağhane ve Kiler, ahşap Aşçular Mescidi ve

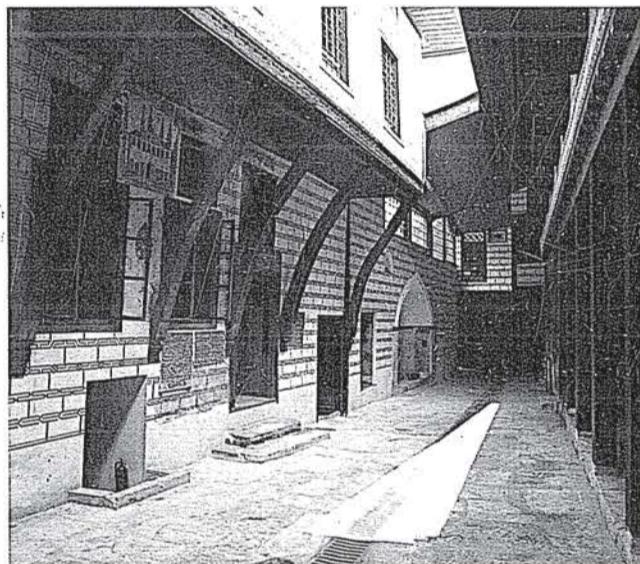

10

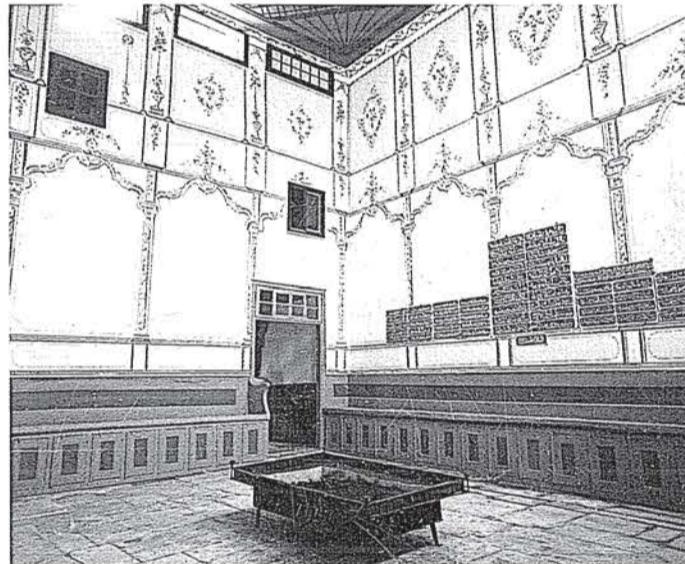
10 Divan-i Hümâyun. Üst pencerede Padişah'ın toplantıyı izlediğini gösterir bir siluet göze çarpmaktır.

nihayet bacalarının oluşturduğu görkemli cephesiyle şehre girişte sarayı vurgulayan mutfaklardır. Klasik devirlerde alçak ve konik tüteklikler 19. yüzyılda sütun benzeri uzun bacalarla yenilenmiştir. Önceleri avlu yönünde konik, cephe yönünde kubbeli 4 bölümden oluşan mutfaklar, 1574 yangınından sonra Mimar Sinan tarafından dikkat çekici boyutta ve binlerce kişiye hizmet eden, aynı örtü ritmini devam ettiren 20 bölümlü bir yapı halinde sarayın Marmara tarafındaki hattını oluşturur. Divan meydanına üç girişle açılan ve kendi avlusunda çevresinde koğuş düzeninde Harem'e, sadrazama ve Enderun halkıyla birlikte sultana üretim yapan bu dev yapıda normal günlerde sarayın beş bin kişiden aşağıya düşmeyen halkına sürekli yemek çıktıığı bilinir. Üretilen gıda çeşitlerinin en kaliteli örnekleriyle işleyen mutfakların Osmanlı kültüründe ayrı bir yeri vardı. Sarayda itibar gören ve sürekli ithal edilen veya hediye olarak gelen Çin ve Japon seramik sanatının ürünlerini günümüzde bu yapılarda sergilenmektedir. Mutfakların Helvahane ve Şerbethane bölümlerinde ise Türk mutfak eşyaları ile Osmanlı Yıldız Porselenleri ve cam eserleri, bir zamanlar açıcıların koğuşu olan karşı binaların yerinde ise Avrupa porselenleri ile saray gümüşleri sergilenmektedir.

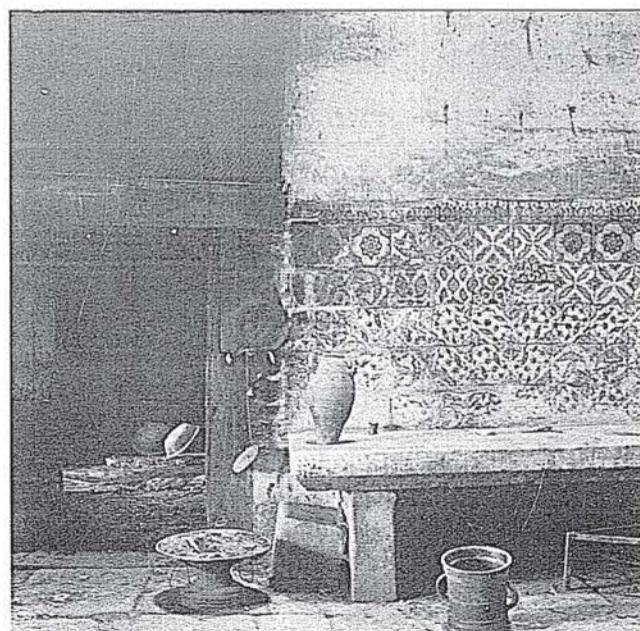
11-12 Zülüflü Baltacılar Koğusu ve
Çubuk Odası.
13 Helvahane
14 Matbah-i Amire (Saray mutfakları).

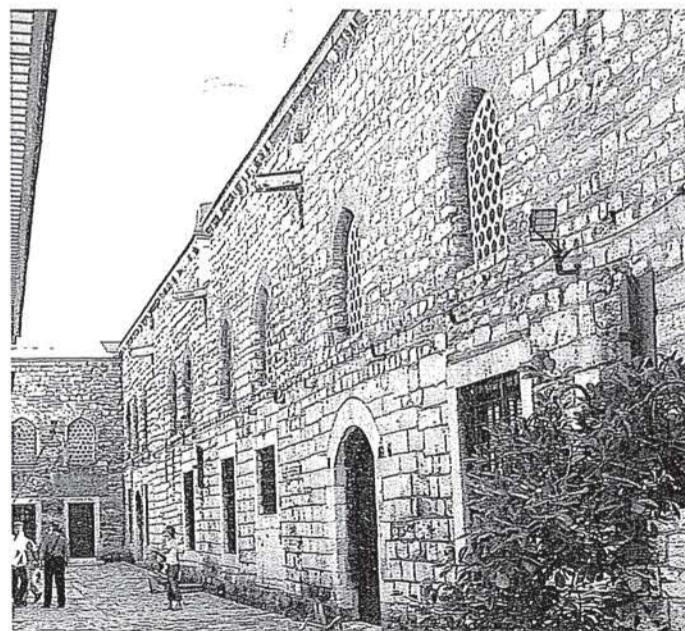
11

12

13

14

Bab-üs Saade

Bizans döneminde şehrin akropolisi olan Sarayburnu üzerinde yer alan Divan Meydanı'ni sarayda padişahların selamlık hayatının geçtiği iç saray teşkilatının bulunduğu Enderun avlusuna Bab-üs Saade kapısı bağlar. Saray planını enlemesine ikiye bölen duvarın ortasındaki kapıyla sarayın sultan çevresindeki gizli gerçek hayatı başlar ve bundan sonraki bölümlere Harem-i Hümâyûn denirdi. Saltanatı temsil eden kapıda cülaus, biat, bayram muayedesi, ayak divanı ve sultanların cenazesi gibi resmi törenler yapılmıştır. Bu olayların dışında sultanlar kapayı ve Divan meydanını kullanmazlardı. Padişah evinin cümle kapısı olarak kapalı tutulan kapının arkasına izinsiz geçmek, iktidara isyan sayılır ve en ağır şekilde cezalandırılırdı. Babüssaade Ağası denilen sarayın en yetkili sorumlusunun kontrolündeki bu sayeban formlu geçit, 18. yüzyıl sonrasında yapılan rokoko düzenlemelerle donatıldı. Kapının bulunduğu duvarın devamında Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar haremİN cümle kapısı ile sınırlanan harem binaları başlıdı. Duvar ilk dönemde padişahın harem ve selamlık daireleri kapısı arasında eski Divan ile de bitişerek sultanın kutsal hayatı/ devlet yönetimini kuşatırdı.

Enderun

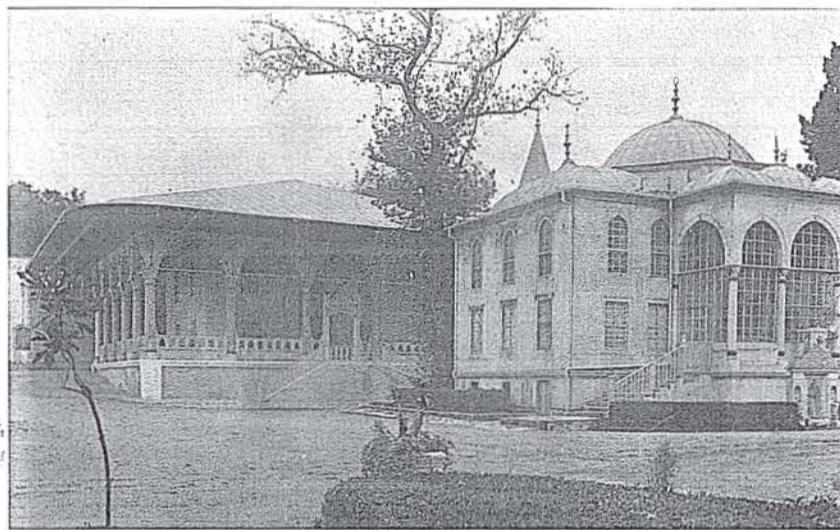
Sarayın padişah için tasarlanan iç işleyişinin selamlık bölümü olan Enderun, Harem-i Hümâyûn dairesinin bir parçasıdır. Bu bölüm sultanların günlük hayatlarını geçirdikleri selamlık ile gece hayatını ailesiyle yaşadığı harem bölümlerinden oluşur. Sarayın sultan ve hanedan çevresindeki bölümleri olan bu alanlarda her şey sultan merkeze alınarak düzenlenmiştir. Onun hizmetinde öğrenilen çeşitli yönetimsel ve sanatsal konular, Enderun Mektebi adıyla ve devşirme usulünün saraya bağlı kapıkulu kadrosuna dayandırılmasıyla yıllar süren bir disiplini nitelendirmektedir. Devlete bürokrat ve askeri şef yetiştiren bu eğitimin aşamaları Enderun avlusunun biçimlenmesinde rol oynamıştır. Sultana ait yapılar bu avlunun ortasında ve köşelerindeki odak noktalarında toplanırken, kenarlar Enderun ağalarının koğuşlarına ayrılmıştır.

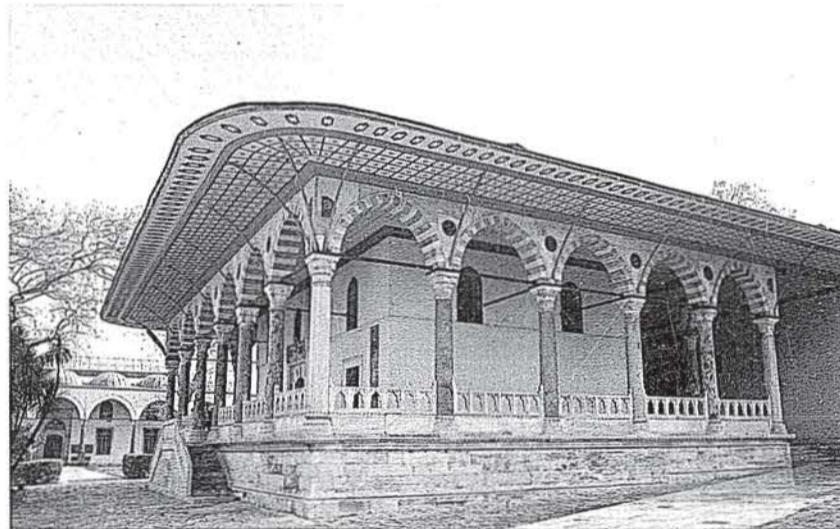
Arz Odası

Bab-üs Saade ağasının kontrolündeki bu avlunun sultana ait yapılarından ilki, Bab-üs Saade bütünlüğündeki Arz Odasıdır. Kapıyla birlikte taht planı veren tek hacimli mekân, sarayın ortasındaki konumuya taht odasıdır. 16. yüzyılda anitsal mermer revaklarla donatılan yapıya yüzyl sonunda konulan Osmanlı klasik tahtı, sultanın divan vezirlerini ve elçileri kabullerinde veya cüuluslarında kullandıkları mücevher döşemeli tahttır. Ahşap üzerine lake teknliğinde ejder-anka kuşu mücadeleşini tasvir eden madalyonları Asya karakterli bir güç sembolü olan taht ve yapının değerli iç kaplaması, II. Mahmud devrinde ve 1856 Enderun yanlığında söküllererek darphaneye yollanmış, parke ve kapı döşemesiyle birlikte örtüsü de tonozça çevrilmiş ve mekânın içi ampir üslupta süslenmiştir. Sultanlar böylece Arz Odası'nı kullanmadıkları halde yapıyıecdadlarının görkemli hatırları için yeniden süslemiş oluyorlardı.

Cephesi ve revak döşemesinde Akdeniz emperyal geleneğinin porfir ve somaki mermer kakmaları olan yapının ana cephesi zarif bir Kanuni çeşmesi, vezir ve elçilerin huzura çıktıkları kapı, sultanı sonsuz bir kudret tasviri halinde gösteren pişkeş penceresi ve kapısıyla teşkilathıdır. II. Mahmud ve Abdülmecid gibi hattat padişahların tuğra ve kitabelerinin yeraldığı mekânın merdivenli arka girişi sultana aittir. Anitsal revak ve platformuya olduğundan görkemli gözüken dış kitesi içinde yapı, yüzlerce kilo altın ve gümüş kaplamanın kullanıldığı, mermer kemeri nişleri, iç çeşmesi ve çini dekoruyla tarihin adeta odak noktasıydı. Sultanların resmi kabul köşkü olan yapının kendine özgü protokolü, sultanla yüz yüze gelme şerefine erişebilen nadir bir grubun ayrıcalığıydı. Diplomatik arenada Osmanlı'nın sıraladığı yabancı devletlerin elçilerine ayrılan mücevherli olanından en sadesine kadar sayısı dokuzdan fazla döşeme takımı taht ve ocağı kapladı. Silahları alınarak baltacıların kol tutulmasıyla huzura alınan elçi, değerli nihaletler üzerinde yürüken sultana temenna eder ve mektubunu sunardı. Sultan, Osmanlı devletini temsil eden başındaki mücevherli sorguç takılı sarığı ile oturur, yanında ise toplumsal ve yönetimsel sınıfların sembolü olarak murassa kılıcı, Kur'an-ı Kerim ve yazı çekmecesi ile birkaç sorguçlu sa-

16

17

16 Arz Odası ve Enderun
Kütüphanesi (III. Ahmed).

17 Arz Odası.

rığı bulunurdu. Pişkeş penceresinden ebedi bir Osmanlı tasviri halinde görünen sultan, elçiyile konuşmaz, muhatabı sadrazam olurdu. Diplomatik hiyerarşide göre elçilik heyetine hil'atler giydirilir, bunların adedi devletlerin sürtüşmesine bile neden olurdu. Sultanlar tahta ilk olarak burada çıktıkları gibi kubbe vezirlerini haftada iki kez yine burada kabul ederlerdi. Odanın yanındaki abdeshaneden de anlaşılacağı gibi bu mekânda bir vezir ya da sadrazamın huzura her kabulü, sonu idama gidebilecek bir sınav gibiydi. Bostancılar tarafından Balıkhaneye yapılan infaz için sultana kararının bir kez daha sorulması, kuraldı. Arz Odası'nın saltanat makamı niteliği, avlu köşesindeki Hasoda bağlantısının mermer döşemeyle vurgulanmıştır.

Enderun Kütüphanesi

Bu yapının arkasında sarayda özel bir ilgi ve kudret simbolü olan süs ve av kuşlarının da bulunduğu 16. yüzyıl sonunda yapılmış Havuzlu Köşk vardı. Bu köşkün monolit postamentli yeşil somaki Bizans devşirmesi sütunları daha sonra Seferli Koğuşu revaklarında kullanıldı. Köşkün yerine III. Ahmed'in Lale Devri'nin zarif geç klasik üslubuya inşa etti-rip Enderun ağalarına vakfettiği kütüphanesi ise çıkmalı merkezi planıyla diğer bir saltanat makamını oluşturuyordu. 16. yüzyıldan devşirilen İznik çinilerine göre planlanan asimetrik yapının gümüş kafesli dolaplarında korunan kitaplarını bizzat sultan, ağalara vakfetmiş ve tasnifini yaptırmıştı. Aydınlanma çağının kütüphane tipolojisinin en zarif örneği olan yapının kubbe ve tonozlu örtüsünde malakari tekniğinde naturalist pano düzeniyle revakı bilesik bir çeşme düzene sahiptir. Bir Bizans sarnıcı da olan Enderun avlusundaki doğancılar koğuşu, meşkhane gibi yapılar günümüze ulaşmamıştır.

Enderun Hazinesi

Sultan yapılarının avludaki diğer örnekleri köşelerdeki Enderun Hazinesi olarak kullanılan Fatih Köşkü ile Hasoda olarak kullanılan Kutsal Emanetler Dairesi'dir. Fatih Sultan Mehmed'in sarayla birlikte yaptırdığı revaklı ve İstanbul manzarasına mermer bir terasa açılan klasik Osmanlı konutu tipindeki köşkünün planına rağmen, baştan beri Osmanlı saray hazinesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Arka arkaya kubbeli ve çatılı odaların gerisinde sultan ve Enderun ağalarına ait anitsal bir hamamı da içeren binanın hazine eşyasını koymak amacıyla kullanılmış geniş bodrum katları vardır. Kompozit başlıklı sütunlara oturan revakları, masif ve güclü kitlesi ile Rönesans döneminin bilinçli örneklerinden biri olarak Türk evi şemasını da anitsallaştıran Fatih Köşkü'nün devleti imparatorluğa dönüştüren bu sultanın topladığı sanat koleksiyonunu içerdiği görülür. Sultanların varidattan ve tabi ülke haraclarından aldığı payın ve hanedan haslarıyla hadika saraylarının nakit bölümünü

18

18 Enderun Kütüphanesi.

19

19 Enderun Hazinesi
(Fatih Köşkü).

oluşturduğu bu efsanevi hazine, aynı zamanda saltanat mücevherleri ve takular başta olmak üzere ihsan edilen kürkler, hil'atler, zengin saray giysi ve kumaşları, değerli yazmalar, porselenler, kutsal emanetler gibi saray için üretilmiş ve hedİYE edilen sanat eserlerini içeren bir koleksiyondu. Sarayın devlet hazinesinden ayrı olarak finanse edildiği bu ihtiyat hazinesi ve sanat koleksiyonu, maliye sıkışlığında devreye girerdi. Günümüzde de Osmanlı hazinesinin teşhiri için kullanılan bu mekânlarda sayısız murassa eser arasında dört taht, (Bayramlaşma/Cülsüz, İftariye, Sefer ve Nadir Şah tahtları) Osmanlı hükümdarlık sembolü olan askı ve sorguçlar, Topkapı Hançeri ve Kaşıkçı Elması, en ünlüleridir. Hazinedarbaşı sorumluluğunda Hazine Koğuşu erkaniyla birlikte sultanların girebildikleri hazine denominated eşi yazılı olarak çıkabilir ve iade edilirdi. Kullan-

nım hakkı hanedanda, mülkiyeti millete ait olan bu hazineye sultanların eserleri incelemek için girdikleri, hatta halvet ilan ettirerek harem halkını da getirdikleri bilinmektedir. Yabancı hükümdarlardan diplomatik hediyeler hazineye geldiği gibi, bu hükümdarlara aynı değerde hediyeler de giderdi. Hazine envanterinin bir bölümünü sultanların kutsal yerler için gönderdiği eserler oluşturur. Ganimet olarak gelen sikke ise bizzat padişahın denetiminde mahzenlere konur ve hazine bir devlet hazinesi olmadığından sadrazam bu sevkiyata katılmazdı. Memluk İmparatorluğu'nu ortadan kaldırın Yavuz Sultan Selim'in vasiyeti üzerine onun kadar bu hazineyi dolduran bir sultan olmadığından Enderun hazinesi sürekli olarak onun mührüyle mühürlenmiştir. Zamanla revakları bile kapatılarak Elçi hazine gibi bölgüler eklenen hazinenin altındaki bodrum bölümünde yonca planlı bir vaftizhane vardır ki teknesi Lala bahçesindedir. Önemine uygun olarak Enderun Hazinesi ve Kutsal Emanetleri barındıran Hasoda koğuşları Cumhuriyet dönemine kadar sarayda varlığını korudu.

Hasoda

Enderun avlusunda sultanlara ait diğer bir yapı, diğer köşede saray planını kapatan Hasoda'dır. 15. yüzyılda dörtlü bir planlamayla yapılan bu kule-köşk, sultanların saray selamlığındaki özel dairesiydi. Planın aynı dönemde Harem'de haseki dairesinde de tekrarlandığı görülür. Arzhane, aslanhane, hasoda gibi bölgelere ayrılan yapıda sultan şehzadeleri başta olmak üzere enderun ağaları ile görüşür, eğlenir, divan vezirlerini kabul eder, çalışır ve 17. yüzyıl içlerine kadar gecelerlerdi. Klasik İznik, Kütahya ve Tekfur Sarayı çinileriyle kaplı binanın avlu giriş kitabelerini Sultan III. Ahmed yazmıştır. Sultanlar öldüğünde gassis işlemi Sofa-i Hümayûn duvarındaki mozaik dösemeli çeşme önünde yapılır ve naaşları avlu girişi yanındaki sete konurdu. Saray ve harem halkın tahta ilk çıkışında sultana biat ettiği Hasoda'nın iktidarı simgeleyen kimliği bu işleviyle de dengelenmekte, kader her an sultana hatırlatılmaktaydı. Hasoda, 19. yüzyıl ile birlikte bütünüyle Kutsal Emanet teşhiri için kullanıldı. Yavuz Sultan Selim 16. yüzyıl başlarında Memluk İmparatorluğu'nu yıkmasından sonra Mekke ve Medine'den Hz. Muhammed ve ilk halifelerin kutsal eşyaları ve röliklerini Abbasi halifeliği kanalıyla getirtip Hazine ve Hasoda'ya alıcılarak hilafet makamını Osmanlı hanedanına aktardı. Fatih Sultan Mehmed'in Asyatik planda ancak kemeleriyle Akdeniz emperyal geleneğinde yaptırdığı Hasoda'da Osmanlı sultanları için ümmet esasına dayalı bir imparatorluğun yönetici olarak bu eserleri korumak ve onların temsil ettiği ideal uğruna yaşamak başlıca yönetim prensibi idi. Sultanın temsil edildiği bu mekânda Osmanlı sultanının kimliğinde hilafet ve iktidar birleşmiş gibidir. Fatih devrinden kalan antik görünüslü şadırvanlı sofanın seti sultanın taht yeri idi. Köşedeki Hasoda ise başlı başına bir görkem örneğidir. Tarihsel tanıklıklara göre necef alemli taht sultanların yatak yeriydi. Yazın incili ipek yorganlar, kışın kaplan postlarıyla kaplanan bu altın kaplamalı gümüş tahtı IV. Murad, Evliya Çelebi'nin babası Zillî Mehmed Efendi'ye yaptırmıştı. Duvarları

16. yüzyıl sonunda sıraltına yoğun kırmızı ve firuze renkli, tavus kuşu figürlerini de içeren madalyonlu İznik çini panolarıyla kaplanan odanın kat ayrimı çini Kaside-i Bürde/Hırka kitabesiyle geçilmiştir. Mekânın iri mukarnaslı kubbe geçişleri cephe kaplamasında olduğu gibi güçlü Memluk aktarmalarıdır. Bir yanda silahdar ağanın denetiminde kutsal emanetler ve çeşitli dini yazmaları içeren Silahdar Hazinesi ile diğer yanda 17. yüzyılda koğuş olan kubbeli odalar Hasoda kompleksini kuşatır. Sultanların Hasoda dairesini 18. yüzyılda da ikametgah olarak kullandıkları, yan taşlıktaki küçük bir hamamdan da anlaşılmaktadır. Silahdar hazinesinin önceleri bir hela ve mutfak olarak düzenlendiği düşünülmektedir. Koğuş ise 17. yüzyıla kadar aynı planı tonozlarla tekrarlayan bodrum katında idi. 19. yüzyılda revak bir yönde kapatılarak tonozlu ve ahşap galerili bir koğuş yapılmış, yanındaki eski koğuş ise Hırka-i Saadet törenlerinde dağıtılan Dest-mal/mendil odası olmuştur. Sofa-i Hümâyûn cepheleri Memluk mermerleri ve çeşitli dönemin çinileriyle kaplanan yapının duvarlarında güç sembolü silahların asılı olduğu bilinir.

Kutsal Emanetleri oluşturan eserler arasında Hz. Muhammed'in Hırka'sı (Hırka-i Saadet) kılıçları, rölikleri, Sancak-ı Şerif, ilk halifelerin kılıçları, semavi dinlerin tarihlerinden gelen çeşitli objeler yüzüyollar boyunca İslam devletlerinin hediyelerini de içerecek şekilde toplanmışlardır. Emevi ve Abbasi halifelerinin cülsus kaftanı olarak kullanılan Hırka-i Saadet, Ramazan ayının onbesinde bir saray töreniyle saraylırlara, vezirlere ve harem halkına gösterilirdi. Bu tören öncesinde ramazan ayından itibaren Pars denilen bir işlem ile temizlenen Hasoda'nın tozları önde mermer bir hazneye konurdu. Enderun avlusuna ve Sofa-i Hümâyûn terasıyla hareme bağlanan Hasoda'nın bakımıda görevli 40 ağa, Enderun'un en yüksek aşamasına gelen ağalardı. Sultanların dört mühründen biri hasodabâsında idi. Diğerleri sadrazamda, hâremin başkalfası olan hazinedar ustada ve nihayet yüzük şeklinde sultanın parmağında idi.

Enderun Koğuşları

Ağaların eğitim yeri ve ikametgahı olan koğuşlar avlu kenarlarındadır. Özgün haliyle revalarla açılan ve içte birer hol çevresinde koğuş ve hamam mekânlarına sahip olan koğuşların eğitim kademesine göre sıralanan bir düzeni vardı. Bab-üs Saade'nin yanlarında acemi ağalarına mahsus Büyük ve Küçük Oda koğuşları, II. Selim Hamamı yıkılarak 17. yüzyılda oluşturulan ve sultanların giysileriyle görevli olan, seferlerinde bulunan ve saray göçlerinden

20 Hasoda.

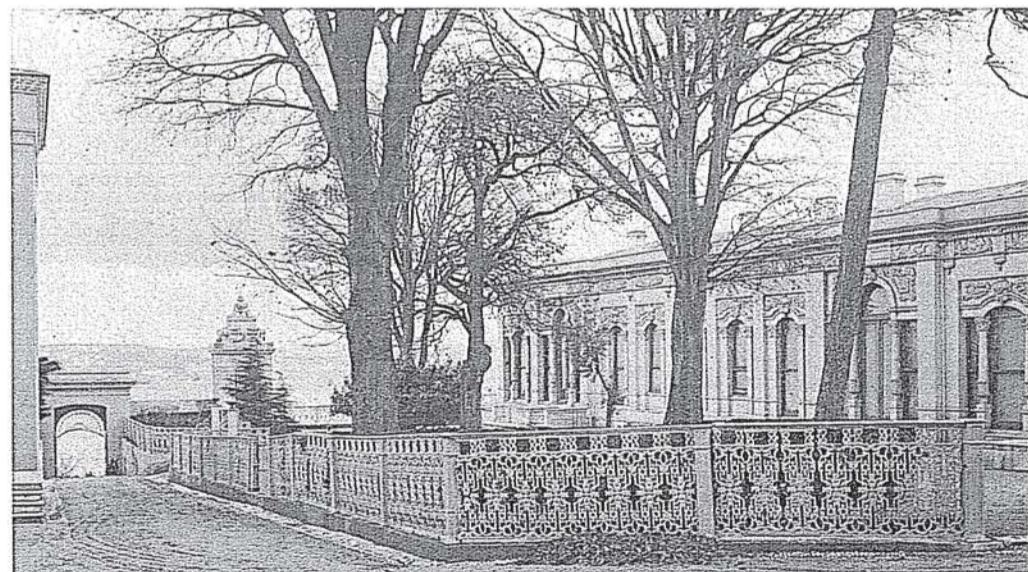
sorumlu Seferli Koğuşu ve yanında saray eczanesi, Enderun mektebinin ilk kademeleriydi. Bu koğuşa padişah ve hanedana ait elbiseler sergilendir. Hazine ile Hasoda arasındaki avlu kenarında ise Kilerli ve Hazine koğuşları vardı. Sultanın törenle ve yalnız olarak ögün ve ikram hizmetlerini karşılayan mutfakların da bağlı olduğu Kilerli koğuşu müze idare binası halindedir. Hazine ve Hasoda koğuşu ise parlak bir geleceğin başlangıç noktasıydı. Sarayda sultana ait Enderun Hazinesi'nden sorumlu Hazine koğuşu, son yıllarda özgün bir koğuş içmekâni halinde onarılarak geçici sergi salonu yapıldı. 1856 Enderun yangını sonrasında yenilenen bu koğuşların en yüksek sınıfı Hasoda koğuşuydu. Bu iki koğuş ile Hazine ve Kutsal Emanetler dairesi, hanedan Beşiktaş Sarayı'na yerlesince Eski Saray olarak kullanılan Topkapı Sarayı'nda Enderun'un diğer koğuşları lağvedilse de varlıklarını korudular. Gayrimüslim kökenli devşirme genç erkeklerden oluşan Enderun halkı imparatorluğun sentezci yapısının modeli olacak şekilde hemen her milletten bir karışımı gibiydi. Yüksek ve çeşitli disiplinlerle tam bir saray ve devlet adamı, aydın ve sanatçı olarak yetişen enderunlular, Osmanlı devlet aristokrasisinin zirvesiydi. Cemaat yaştısıyla bir aile reisi gibi padişaha hizmetle eğitilen Enderun ağaları kuşdilini de içeren bir etiket ve giysi haklarıyla, yevmiyeleriyle yarışmacı bir anlayışla liyakat esasına göre yetiştiğinden sonra sultanın huzurunda çerağ çıkarılarak tayin edilirlerdi. Sıklıkla aynı disiplinle yetiştirilen harem cariyeleriyle evlendirilerler ve sarayda buldukları aile ortamını sürdürerek uzak eyaletlerde bile saray denetiminden çıkmazlardı.

Ağalar Camii

Kâbe yönü nedeniyle Enderun avlusuna verev olarak yerleşen ve ilk haliyle Fatih döneminin yarım kubbeli bir uygulama olan Ağalar Camii, Enderun ağalarına olduğu kadar padişahın ibadet etmesine de açıktı. Bu cami sonraları arkasındaki Harem camiinin barok mihrabında yapılan kafes pencereyle birleşti. Tonoz örtüsü 18. yüzyıldan kalan ve 17-18. yüzyıllar Osmanlı çini sanatının zengin örneklerini içeren bu üç bölümlü yapı, Bizans dönemi yazmalarının yanısıra özellikle Türk-İslam yazma koleksiyonlarını barındıran müze kütüphanesi olarak kullanılır. İki yanındaki mescitlerin Hasoda ve Küçük Oda ibadethanesi olarak kullanıldığı cami ana mihrabı Tekfur Sarayı'ndan gelen çinilerle kaplıdır. Enderun avlusunun koğuşları arasında sarayın dördüncü yeri olan bahçe ve kasırlara geçişleri olduğu gibi, Harem'in Kuşhane kapısı bu avluya açılır ki bu alan padişaha ait özel bir mutfak yapısını içerir. Bu kapı bir duvarla örtülerek haremî Enderun avlusıyla bağlantısı gizlenmiştir.

Sofa-i Hümâyûn

Sarayın Sarayburnu'na bakan arka bölümü, Dördüncü Yer olarak bahçeler ve havuzlu mermer teras üzerinde sultanın ve ailesinin zevkine mahsus köşklerle donatılmıştır. Sarayın

21 Mecidiye Köşkü.

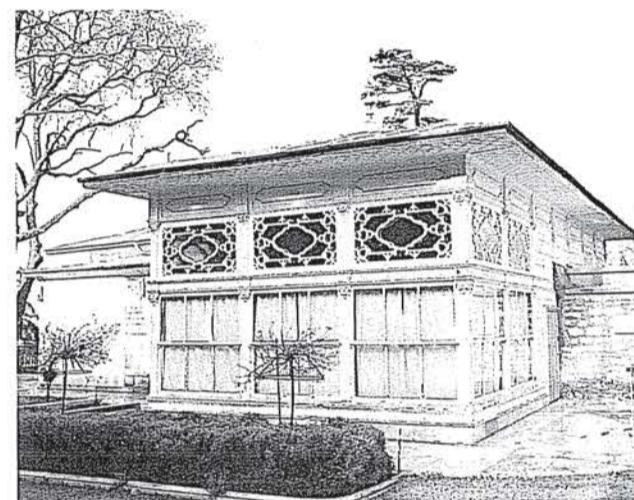
hanedanı ilgilendiren bölümlerinden Sofa-i Hümâyûn terasında mermer seyir havuzu, köşkleri birbirlerinden ayırmaktadır. Terası, 17. yüzyılda yapılan Sünnet Odası, Revan ve Bağdad Köşkleri ile İftariye kameriyesi denilen şahniş biçimlendirir. Dördüncü Yer'i terasla kuşatan 15. yüzyıl kale-sarayının kule köşkleri harem'in ilk daireleri olacak şekilde kurgulanmış Harem-Hasoda bağlantısı çok sonraları Dolmabahçe Sarayı döneminde de görülecek olan iç mabeyn alanı yaratılmıştır. 17. yüzyılda köşklere alan açmak için havuz küçültülmüş ve payeli bir altyapı üzerindeki teras genişletilmiştir. Seyir köşkü olduğu ölçüde sohbet, sultanın sarık, giym ve kütüphane mekanları da olan ve huzura çıkan bu sultanat makamlarından Sünnet Odası, özellikle cephesindeki renkli sırlı, sıralı, mavi-beyaz Osmanlı çini panolarıyla ünlüdür. Bunlar arasında mavi-beyaz saz üslubunu yansitan 16. yüzyıl üretimi tek parça panoların taklısı Bağdad Köşkü için yapılmıştır. IV. Murad'ın Revan ve Bağdad fetihlerine ithaf ettiği kubbeli ve eyvanlı, revaklı çokgen köşkler Safevi ve Asya hatıraları taşıyan klasik mimarlığın zengin örnekleridir. Köşklerin cepheleri de çini ve somaki mermer kaplıdır. Eyvanlarındaki sedirleri, kubbeli orta mekanlarındaki mangalları ve görkemli çini süslemeye katılan tombak ocakları ile köşkler, sultanların yaşıdıkları yeryüzü cennetinin somut örnekleri olan günlük mekânlardır. Sultan İbrahim'in yaptırdığı tombak kameriye-şahniş, karşılığını 18. yüzyıl başında düzenlenen havuz şahnişinde bularak terası sünnet şolenlerinin, harem halvetlerinin, mum donanmalarının yapıldığı ve aynı zamanda meşveret meclislerinin toplandığı bir açık Divanhane haline getirir.

Dördüncü Yer

Enderun avlusuna belirlenen ve sarayı bir iç kale haline getiren kule-köşk ve koğuş duvarlarının dışında kalan Dördüncü Yer'in Marmara ve Sarayburnu'na bakan Lala bahçesinde hisarpeçe burcundan dönüştürülen Hekimbaşı Odası (Baş Lala Kulesi) sultanın başhekim sorumluluğunda bir ecza deposu ve dairesiydi. Hisarpeçeye oturtulan ahşap ve iki böülümlü Sofa Köşkü ise, 17. yüzyılda güçlü sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından Padişah'a sunulan bir divanhanedir. 18. yüzyıl ortalarında zülvehçeyn bir rokoko sofa ya dönüştürülen yapının merdiveni yanında kişlik bir Şerbet Odası vardır. Halvet ilan edilecek yapılan gece-gündüz alemlerinde ve çerağanlarda harem halkına da açılan köşk ve bahçe, altyapısı bir köşe burcu olan Bağdad Köşkü'ne hisarpeçe ile bağlanır. 19. yüzyıl ortalarında Balyanlar tarafından dolma toprak ile bir set halinde düzenlenmesine kadar bu bahçe bir yamaçla Sarayburnu'na inerken, IV. Murad'a ait ve Hekimbaşı Kulesi'ne yaslanan kitabeli taş tahttan sultanların buradan spor karşılaşmalarını seyrettikleri anlaşılr. Bahçenin Marmara yönündeki mermer terasına 1850'li yıllarda ampir üsluplu Mecidiye Köşkü'de Balyanlar tarafından harem ve selamlık dairesini içerecek şekilde eklenmiştir. Hanedan Beşiktaş Sarayı'na gittikten sonra sultanların özellikle Hırka-i Saadet törenlerine gelişlerinde kullandıkları biniş kasrı olarak yapılan yapının resmi bölümünü kararlı bir Batılı saray dekoru sunmasıyla Dolmabahçe Sarayı Mabeyn dairesi ile yarışacak güçtedir. Fatih döneminden tonozlu bir altyapı üzerinde eyvanlı Serdab Köşkü'nün yerine yapılan Mecidiye Kasrı'nın Esvap Odası ise vestiyer mekânı olarak ilginç bir çağdaşlaşma sembolüdür. Bahçenin son yapısı, aynı inşaat programıyla inşa edilen Sofa Camii'dir. Bahçe, Sarayburnu yönünde hasbahçeye ampir ve çift kuleli bir koltuk kapısıyla bağlanır. Roma döneminde dikilen Gotlar Sütunu çevresinde küçük hasahır, sofa ocağı gibi yapıların klasik dönemde varlıklarını bilinir.

22

23

22 Bağdat Köşkü.

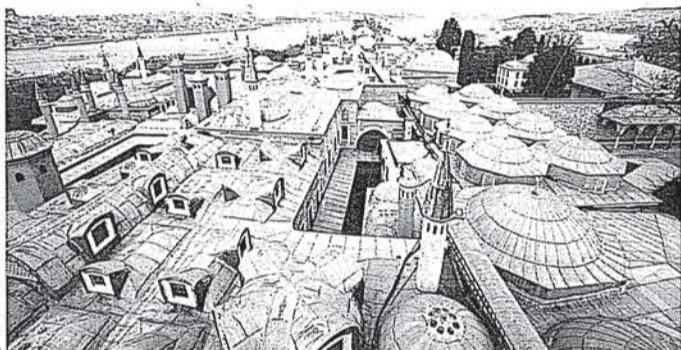
23 Sofa-i Hümâyûn.

Harem-i Hümâyûn Dairesi

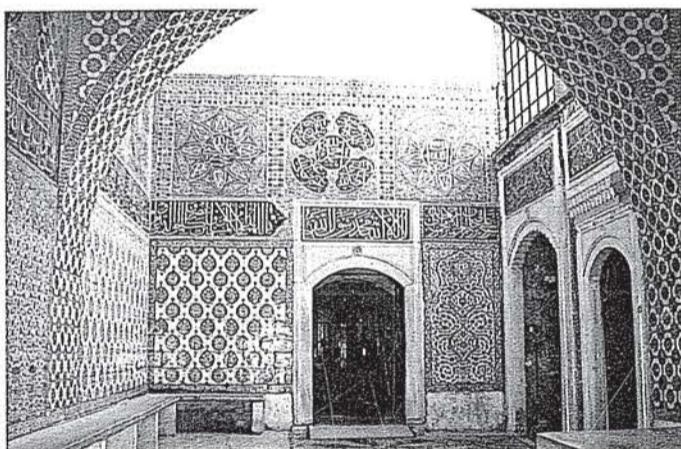
Osmalî hanedanının Topkapı Sarayı'nda yaşadığı Harem-i Hümâyûn dairesi, saray ile birlikte 15. yüzyılda kurulmuş ve 19. yüzyıl içlerine kadar genişletilerek kullanılmıştır. 15. yüzyıl sonlarından itibaren harem ilk yapıları olan Altınyol Koridoru ve Cümle Kapısı holü çevresinde sarayın Dördüncü Yer'den gelen kule-köşklerin oluşturduğu önleri taşlıklı iki dış sofabı yapı birimiyle harem yaplaşmasının başladığı anlaşılır. Adalet ve I. Selim kuleleri arasında ve önlerinde sultanların kullandıkları biniş rampalarının olduğu simetrik ilk harem dairesinin cephesi de çift katlı revaklarla manzaraya açılıyordu. Enderun avlusundan Altınyol duvarı ile ayrılan bu taşlıklardan Hasoda yönünde olanı, taşlıklar ayıran ve Hasoda gibi dörtlü plan veren ilk harem dairesinin bu yönde odalarında kalan sultanın Mabeyn bölümü idi.

Harem'in ortasındaki bu yapının diğer odaları ise Eski Saray'dan geçici olarak gelen kadınlara ayrılmıştı ve diğer taşlık 16. yüzyılda bütün hanedan dairelerini toplayan Valide Taşlığı'na dönüsecekti. Harem'i Hasbahçe'den ayıran duvar hattı ise iç sarayın bu yönde has ahır ve sofa bahçeleri arasındaki ana çizgisine oturuyordu. Harem genişledikçe bu hat 16. yüzyıl sonu cephe yapılarının sınırları olurken, Hasbahçe'den alınan bir bölüm Harem Bahçesi olarak ayrılmış ve Sofa-i Hümâyûn önüne bâğceler Şimşirlik adıyla şehzadegân dairelerine verilmiştir.

Harem kadrosu ve kurumlaşmasının ikinci evresi 1540'larda rakiplerinden kurtulan Hürrem Sultan'ın Topkapı'daki Harem Dairesi'ne çocuklarını da alarak gelmesiyle başlar. Genişleyen sultanat ailesi için bu kez Cümle Kapısı'nın dışına çıkılarak yeni yapılan Divan-i Hümâyûn binası arkasına ve Adalet Kulesi'ni kapsayacak şekilde bu yapılarla Divan meydanından ayrılan harem ağaları taşlığı ve koğuşu yapılmış, cephe yönüne ise bitişik hamam, kalfalar, cariyeler koğuşu ve taşlığı yerleştirilmiştir. Ayrıca eski Harem Dairesi'nin önüne sultan için bir Hasoda eklenmiştir. Topkapı haremının hanedanın tümünü kapsayacak şekilde genişletilip kurulması 1580'lerde valide Nurbanu Sultan'ın yerleşmesi amacıyla terasları kapatılan, altında üç katlı cariye koğuşlarının, ana katta ise kadinefendiler, valide sultan, sultan daireleri ile hamamların olduğu cephe dairelerinin yapılmasıyla tamamlanır. Bu uzun inşaat döneminin iki yapısı haremde sultanın varlığını gösteren kubbeli III. Murad Hasoda'sı ile yanındaki

24

25

24 Harem-i Hümâyûn.

25 Şadırvanlı Sofa.

Hünkâr Sofası'dır. Harem'e diğer bir yenileme 1665 yangınından sonra, hanedan Edirne Sarayı'nda iken yapılmıştır. Harem'in son dönemini 18. yüzyılda barok akımların etkisiyle ve özellikle 1752-66 depremlerinden sonra cephelere eklenen ahşap hasoda ve köşkler oluşturur.

Harem'in Divan meydanına açılan kapısı üzerinde 1586 tarihli ve Sultan III. Murad'ın yaptırdığı daireleri belgeleyen kitabe görülür. Zamanla yüzlerce mekân, taşlıklar, hamamlar, koğuşlar, mescitler, mutfaklar ve daireler ile bir kasaba görüntüsü kazanan Harem'de sultan, şehzadeler, hanım sultanlar, valide sultan ve kadinefendilerden oluşan hanedanı, çok eşli İslam yaşayışına göre onlarca cariye ve hadim ağadan oluşan bir kadro beslerdi. Devşirme kapıkulu kadrosunun bir kanadı olan saray haremının amacı, hanedanı beslemesinin yanı sıra, disiplinli bir eğitim döneminden sonra cariyeleri, başta Enderun Mektebi'nde yetiştirilen ağalarla ve yüksek bürokratlarla evlendirerek merkezi bir devlet aristokrasisi yaratmaktı.

Harem Ağaları Koğuşu

Girişten itibaren, erken dönemlerde haremın Cümle Kapısı'na kadar Harem Ağaları taşılığı çevresindeki yapılar, Dolaplı Kubbe, Adalet Kulesi, Harem Ağaları Mescidi ve Büyük Biniş denilen at rampasının açıldığı giriş holü, taşlık çevresinde Harem Ağaları koğuşu, müsahipler ile harem yönetici Kızlar Ağası/Dar-üs Saade Ağası dairesidir. Önceleri Bayezit'te harem sarayı olan Eski Saray'dan geçici getirilen hanedan mensupları, 16. yüzyılda devletin askeri karakteri sivilleşmeye başlayınca Topkapı Sarayı'na taşındılar. Harem'in bu taşlık çevresindeki yapıları, Kanuni Sultan Süleyman'ın hasekisi Hürrem Sultan'ın çocuklarıyla birlikte hareme taşınması nedeniyle harem ağaları için yapılmış ve 1665 yangınından sonra yenilenmişlerdir.

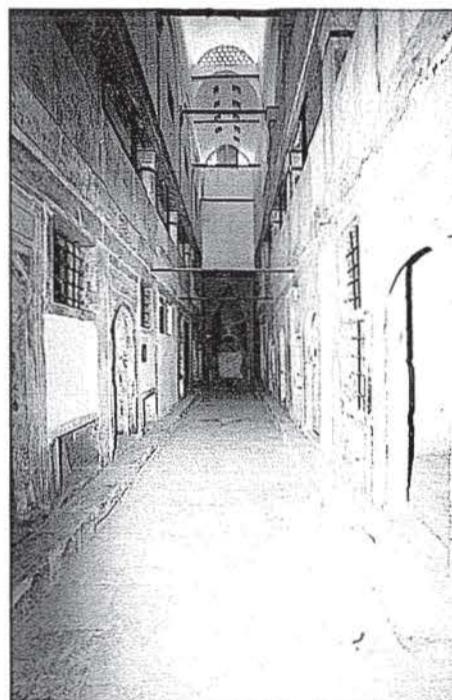
Girişin açıldığı kubbeli mekânın dolaplarında ve Divan meydanının bu yönde revaklarında sorumluluğu Kızlarağası'nda olan hanedan gelirlerinin ve Haremeyn-i Şerifeyn vâkillerinin belgeleri korunur ve Kızlarağası başkanlığında divan toplanır. Bir kale-saray olarak yapılan Topkapı'da Adalet Kulesi önünde yapılan Divan-ı Hümâyûn toplantılarını sultanların bir pencere gerisinde izlemeleri ve tepesindeki cihan-nûmâdan şehri seyretmeleri amacıyla kullanılmıştır. Kule, 19. yüzyılda ampir bir bölümle yükseltilmiştir. Holün diğer yönünde Harem Ağaları Mescidi önündeki binek taşı, sultanların ata binmesi içindir. Nitekim sultanın tebdil gezilerinde kullandığı Büyük Biniş rampası dirsekli at rampası halinde kubbeli bir sahanlıkla Çinili Köşk meydanına açılır. Bu rampa, karşlığını harem duvarına bitişik ve Hasoda ile I. Selim kulesi önündeki selamlık rampasında bulunur. Valide taşlığında sultan dairesi önünde de olan binek taşlarını sultanın rotasını belirten podima taşlı bir patika bağlar. Hol ve taşlık duvarları, sultan secereleri, ayet ve hadisler, din büyüklerinin isimlerini içeren bitkisel desenli 17. yüzyıl Kütahya çini kitabe ve panolarla kaplıdır.

Açık ve kapalı bir avlu çevresinde koğuş içindeki yaşam biçimini, haremde de hanedan dışında cariye ve harem ağaları için geçerlidir. Revaklar gerisinde görülen dört katlı Harem Ağaları Koğuşu'nun zemin katı, çinili odaları ile üst düzey ağalara ayrılmıştır. Sultan III. Selim ve II. Mahmud'un tamir ve vakıf kitabeleri olan yapının taşlığında anıtsal bir ocak vardır. 16. yüzyıldan itibaren saray ağalığından (Bab-üs Saade Ağası) ayrılan ve hareme alınan Dar-üs Saade Ağaları/Kızlarağası liderliğinde, Afrika kökenli ve hadim edilerek saraya getirilen bu kadro, harem koruyan bir kurum olarak imparatorluğun sonuna kadar önemini sürdürür. Harem yönetici Kızlarağası'nın dairesi, girişleri kontrol eden konumu, başodosu ve hamamı, üst katında sorumlu olduğu şehzadelerin mektebi ile bu bölümün önemli yapısıdır. Özellikle şehzadeler mektebinde Kâbe tasvirli çini panolu sofa ile dersanede I. Mahmud'un kızlarağası Beşir Ağa'nın yaptırdığı barok dekorasyon, Türk sanatı için önemli detaylardır. Harem Ağaları taşlığı, 16. yüzyılda açılan bir geçitle Enderun avlusuna ve 17. yüzyılda yenilen Cümle Kapısı ile hanedanın dairelerine bağlanır. Taşlığın karşı yönünde ki muhkem ve çok katlı daireler ise müsahip, haznedar ve cüce ağalara ayrılmıştır.

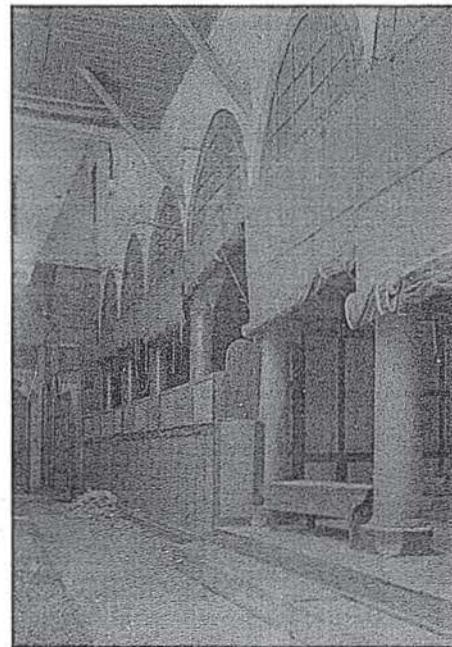
Cümle Kapısı ve Altınyol

Müşebbek taçlı bir kemer olan Cümle Kapısı'nın yanındaki selvili pano, hayatı semavi aleme bağlar. Demir kapılarla ve kalın duvarlarla korunan hol, baştan beri var olan harem ağalarının kontrolünde tutulan bir mekândır. Ağaların bu holün gerisinde harem dairelerine izinsiz veya gece geçmeleri yasaktır. Harem'in en eski ve sultan başta olmak üzere hanedanı doğrudan dairelerine ulaşan Altınyol ile Valide Taşlığı ve cariyeler koridorunun açıldığı hol, haremın kilit noktası ve gerçek başlangıcıydı. Altınyol ile hol çevresinde çıkış

26-27 Harem Ağaları taşlığı ve koğuşu.

26

27

mali kule-köşkler olan ve dış sofali bir plana sahip olan ilk harem yapılışması Sofa-i Hümâyûn teraslarını kuşatan hisarpeçe köşklerine bağlanarak 16. yüzyıl sonlarına kadar saraya tipik bir kale görünümü kazandırmıştı. Hol ve koridordaki mermer tezgahlar, mutfaklardan getirilen yemek tablalarının konduğu setlerdir. Cariye koridoru, Türk evinin harem ve selamlığı arasında yemek dağıtımını sağlayan dönme dolaplarından dönüştürülen bir mekândır. Bu mekânın kapıları tablaları getiren harem ağaları çıktıktan sonra cariyelere açılır ve dairelere dağıtıldı. Bu koridor ve simetrisindeki Mabeyn taşlığı revakında kemerler, ilk harem yapılışmasının sınırlarını belirten önemli detaylardır.

Haseki ve Şehzadegan Dairesi

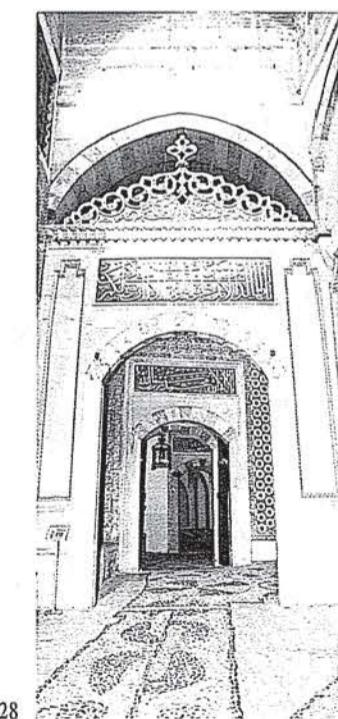
Türk evinin dış sofası ve avlusu işlevli Valide Taşlığı çevresindeki yapılar hanedana ait dairelerdir. Taşlığı saray yönünde kuşatan çıkmalı daireler girişten itibaren hazinedar usta ve kalfalara ayrılarak üst düzey kadın yöneticilerin hanedanla bütünlüğü vurgulanır. Önceleri çift katlı revaklar gerisindeki bu dairelerde yaşayan hazinedar ustalar, sultana ait cariye kadrosu içinde sultanın vekilleri olarak harem sisteminin iç işleyişini yönetirlerdi. Törenler, cariyelerin dairelere dağılımı, görevleri ve harem finansmanı gibi görevleri üstlenen hazinedar ustalar, sultanın mührünü taşıyan, imparatorluğun en önemli görevlilerindendi. Taşlık ve ustalar dairesi, 16. yüzyıl sonunda Şehzadegân dairesi yapılmırken asma katlarla kapanan Altınyol ile hareminkin ilk yapısı olan Haseki dairesine bağlanır. 17. yüzyılda çift katlı revakları ve terasları kapanan bu daire, Enderun avlusundaki Hasoda'ya eş planı ile Fatih döneminden kalan hareminkin kadınlar ve saltanat dairesi idi. Erken dönem dış sofali Türk evini ve kule-köşkleri çağrıştırın çıkmalı daire, kimi yerde "kadınlar", Avrupa'da "sultana" ya da "duhteran" sarayı olarak adlandırılmıştır. İlk haliyle Valide taşlığına bakan kanadı iki kadın efendi odası, selamlık-mabeyn taşlığına açılan bölüm sultana ait birbirine benzer iki mekâni içeren daire, 16. yüzyıl sonunda haseki sultana bırakılmış, üst katına Altınyol ile bütünleşen şehzadegân dairesi yapılarak öndeği hünkâr dairesi ile birlikte adeta sultanın çekirdek ailesiyle yaşadığı bir tek eksen oluşmuştur ki bu eksen, harem cephesine dik açı yapmaktadır. Odalar, 18. yüzyılda Hollanda çinleri ve manzara freskleriyle dekorlanmıştır. Bu yapıının üst katı 16. yüzyıl sonunda şehzadelerin sancağa çıkarılması geleneği sona erdirilince Veliahd dairesi olacak şekilde değiştirildi. Birçok oda ve holden oluşan bu dairenin başodası, geride ve Altınyol üzerinde kubbeli, çini duvar ve ocaklı, mermer şirvanlı

28 Cümle Kapısı ve Altınyol.

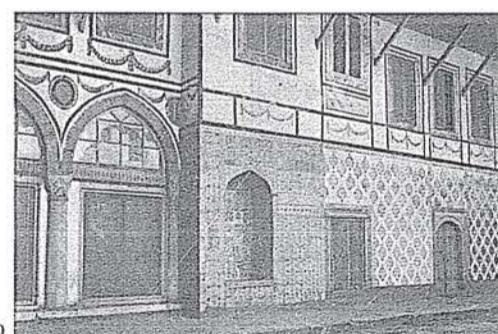
29-30 Valide taşlığı ve cepheleri.

31 Şehzadegan mektebi.

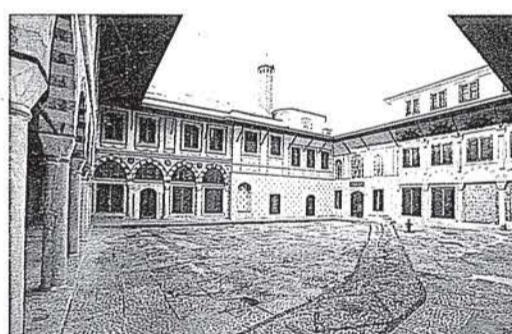
32 Valide taşlığı.

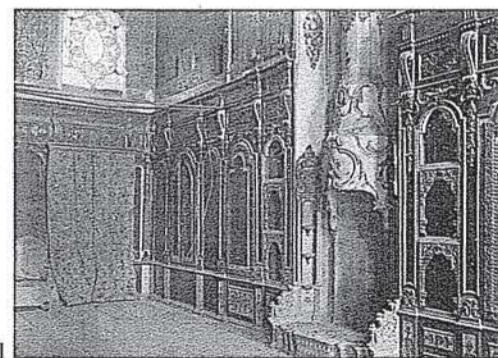
28

29

30

31

32

mekândır. I. Mustafa ve Sultan İbrahim'in dramatik yaşıntılarına sahne olan oda önüne 18. yüzyıl ortalarında Mabeyn dairesi yapıldığından körelmiş ve veliahda Çifte Kasırlar ve rilmiştir. Veliahd dairesi sultanın gusulhanesini de içeren bir merdiven eviyle Ocaklı Sofa'ya ve diğer bir merdivenle Altinyol'a bağlanır.

Valide taşlığını kuşatan ve manzaraya açık olan bu erken tarihli bölümün önüne, Valide Nurbanu Sultan için oğlu Sultan III. Murad, Kadinefendi dairelerinden itibaren Valide Sultan dairesi, Hünkâr Hamamları ve Sofası'ndan oluşarak taşlıklar kapatan cephedeki yapı grubunu yapmış ve bunu 1578 de Mimar Sinan'a inşa ettirdiği hasodasına bağlamıştır. Haseki dairesi önünde binek taşı ile vurgulanan ocaklı ve çesmeli sofalar iktidar imajını güçlendiren çini panolar ile ocak ve çesmeleriyle sadece bir geçiş değil, Osmanlı aile düzenini vurgulayan sofalardır. Taşlığın son ayrıntısı 1665 yangınından sonra IV. Mehmed tarafından yaptırılan cephe çesmesidir.

Kadinefendiler Taşlığı

16. yüzyıl ortalarında Hürrem Sultan'ın Topkapı Sarayı'nı sürekli olarak kullanmaya başlaması üzerine Valide Taşlığı'nın diğer yanındaki Kadinefendiler Taşlığı, bitişiği Harem ağaları koğuşu ile birlikte eklenir ve Valide Taşlığı gibi iki aşamada oluşur. Saray yönünde 18. yüzyılda barok dekorasyonla yenilenen hamam, kilerler, mutfak, kahve ocağı ve cephe köşesinde çift katlı klasik koğuş ile üst katlarda kalfa odaları, haremın cariyelere ayrılan hizmet yapılarını oluşturur. Klasik revaklar gerisinde ve zemin katı oluşturan bu daireler, cariyelerden çok haremın hanedan ve üst düzey hiyerarşiyi oluşturan, kalfalar, gözde ve kadinefendilerine aittir. Özellikle kat bağlantısı dolaylı sağlanan koğuşun, gözde denilen sultanların eşi olmaya aday, hamile cariyelere ayrılan ve yabancı kaynaklarda "uzun oda" denilen koğuş olduğu düşünülmektedir. 16. yüzyıl sonunda devlet örgütlenmesi olgunlaşlığında teraslı ve çıkmalı kale görüntüsünü kapatan ve Mimar Sinan okulunun yaptığı yüksek ve ihtişamlı Gözde, Kadinefendiler, Valide Sultan ve Sultan Daireleri'nden oluşan cephe hanedan hiyerarşisini göstermektedir. Bu düzen, 19. yüzyıl Boğaziçi Sarayları'nda da kullanılacaktır.

Koğuşun yanında Kırk Merdiven denilen bir merdivenle cariye koğuşlarına, 17. yüzyılda eklenen bir avlu çevresinde Harem Hastanesi'ne ve Harem Bahçesi'ne inilir. Bu hastanenin iki katlı koğuş düzeni ile Büyük Binâniş rampası çıkışına yakın gasilhanesi ve Meyit/ölü kapısı yine sultana kaderi hatırlatan yerleşmelerdir. Hanedan mensuplarından çok cariyelerin tedavi edildiği hastanede bulaşıcı hastalık kimse barındırmazdı.

Cariyeler ve Koğuşları

Küçük yaşlarda imparatorluğun gayrimüslim halkın- dan veya fethedilen topraklardan ganimet olarak getirilen cariyeler, devşirme sisteminin kadınlar ait bölümü idi. Halkın da yararlandığı cariye kadrosunun zirvesi, saray haremiydi. Erkeklerin büyük ölçüde yeniçeri olarak askeri kadroyu ve toprak döneminin yönetici timarlı sipahileri oluşturduğu kapıkullarının seçkin grubu, saraya

33 Kadinefendiler taşlığı.

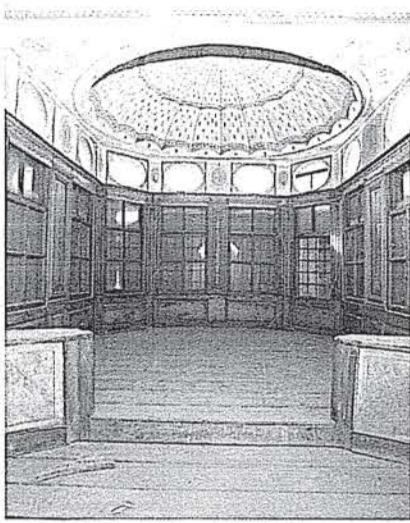
34 Hastane avlusu.

33

34

35 III. Ahmed Odası olarak bilinen
Sultan II. Mahmud'un Cevri Kalfa için
yaptırduğu sanılan Cihannüma.

bağlı Enderun Mektebinde yetiştirilen iç oğlanları idi. Sancak beyi, beylerbeyi, vezir ve sadrazam olabilen bu askeri nitelikli mülki amirler, disiplinli ve çeşitli sanat ve spor dallarını da içeren eğitim döneminden sonra imparatorluğun çeşitli yülerinde görevde tayin edilirlerdi. Çerağ denilen bu tayinin bir benzeri haremde de vardı. Eski Saray başta olmak üzere birçok hanedan sarayından gelen ve Topkapı Harem'ine alınan cariye, acemi olarak birçok hizmet ve daireye tayin edilerek yılarda süren bir eğitimle Türk-İslam kültürünü en iyi şekilde öğrenir, o devirde bir kadının bilmesi gereken görgü kurallarını, yemek, dikiş kültürünü, edebiyat ve musikiyi hatta hanedan seviyesine yükselebilmek için dramatik rekabet koşulları içinde, kabiliyetine göre siyaseti de öğrenerek yetiştirdi. Böylece devlet aristokrasisine ve hanedana eş adayı olarak mükemmel bir şekilde yetiştirilen cariyeler, büyük ölçüde belli dönemlerde başta Enderun ağalarıyla evlendirilmek şartıyla haremde çıkartılarak Osmanlı merkezi sistemine katıldırları. Ancak bu kadınların bir bölümünün yönetici kalfalar halinde haremde kalarak yükseldikleri, bazlarının ağır işlerde çalıştırılmak üzere ayrılan güçlü kadınlar oldukları ve nihayet en seçkinlerinin sultana ve şehzadelere sunularak hanedanı oluşturdukları görülür.

Böylece genleşen ve nesiller boyu saray kültürünü resmen imparatorluk topraklarına aile kurumuyla yayan Enderun ve Harem hiyerarşisi tam anlamıyla muhteşemdi. Osmanlı sarayında bir kadının değeri, çok çocuk sahibi olabilmesiyle artardı. Sultana hazinedar ustası, kızlarağası, kadınefendiler, hanım sultanlar ve valide sultan tarafından sunulan bir cariye, hanedanın eğlendiği Hünkâr Sofası'nda servis veya dans bahanesiyle gösterilir, beğenilirse gül veya mendil verilerek onaylanır, hamamda yikanma ve kına törenlerinden sonra sultanın Hasodas'ına getirilirdi. Sultanın haremde en önemli görevi, hanedanı genişletecek şekilde çok çocuk sahibi olmaktı. Ancak sultan, hiyerarşije rağmen istediği cariyeyle beraber olabilir, çocuksuz kadınını da kadınefendiliğe kadar yükseltebilir, fakat kadınefendi ve ikballerin sayısını resmen çoğaltarak merkezi bütünlüğü genişletemezdi.

Sultanla ilişkiye giren veya yakından giden kadına gözde/ikbal denirdi. Kadın hamilelik döneni kontrol altında özel kadrosuyla yaşırdı. Çocuk doğduğunda, törenle ilan edilir ve kadına özel daire tahsis edilerek kadınefendi kadrosunu ihlal etmeyecek şekilde sıralama usulüne göre ikbal veya kadınefendi olurdu. Her bir kadroda sayıları sekizi geçmeyen bu kadınların içinde veliahd annesi, haseki sultan tanımıyla önceleri sultanın şehzadeliğinden kalan ilk kadını olarak gerçek bir otoriteye sahipti ve eşi sultan olunca haseki dairesine taşınarak çekirdek aileyi oluştururdu. Şehzade annesi ve sultan eşi olarak haremın zirvesine çıkmaya başlayan bir cariyanın gücü, çocukların sayısına göre artardı. Özellikle Hürrem, Kösem ve Gülnûş sultanlar, güçlerini çocukların peşpeşe tahta çıkışmasına ve karizmatik karakterlerine borçludurlar. Kadınlara ve haremde ağırlık veren bu gidiş, ataerkil Osmanlı yönetimini etkilediğinden, 18. yüzyıldan itibaren kadınların sultandan tek çocuk sahibi olmalarına dikkat edildi. Ancak anaerkil Türk geleneği harem otoritesini güçlendirmeye devam etti. 16. yüzyıl sonlarına kadar gençliklerinde Anadolu'ya sancak beyi olarak yollanan şehzadeler, anneleri olan kadınefendiler dahil kendi kadınlarını, cariyelerini ve çocukların da beraber sancak sarayına götürürlerdi. Yönetimi bir aile modeli ile öğrenmekle birlikte şehzadelerin 16. yüzyılda birbirileştirile ve babalarıyla yaptıkları taht kavgaları sonucu, babadan büyük oğula geçen saltanat, en yaşlı hanedan erkeğinin sultanlığını, dolayısıyla kardeşlerin saltanatını öngören ekberiyet usulüne dününce şehzadeler haremde yaşatılmışlar ve cariyelerle oyalanmışlardır. Ancak bu cariyelerden tahta geçmedikçe çocuk yapmaları da önlenecek sultanın ailesi dışında, aileler kurulması engellenmiştir. Sultan tahtını veya hayatını kaybettiğinde Topkapı harem halkı Eski Saray'a yollanır, yeni sultan, validesi ile birlikte harem kadrosunu yeniden oluştururdu. Kadınefendiler, şahsi mülkiyet ve hukukun kısıtlandığı kapıkulu olarak hanedana rakip yaratmamak amacıyla 16. yüzyıldan itibaren sultan ve şehzadelerle evlenemezler, valide sultan bile olsalar cariye kalırlar ve eşlerine kadınefendi ve hanım tanımıyla tayin edilirlerdi. Osmanlı aristokrasisinin özgür grubunu oluşturan hanım sultanlar ise vezir ve paşalarla nikâhlanarak İstanbul'daki miri saraylara yollanır, eşleri olan damatları boşayabilirlerdi.

Harem'de cariyeler, hizmet etmek dışında hanedana ait ana katta oturamazlardı. Böylece onlarca cariye koğuş nizamıyla tayin edildikleri dairenin alt katlarında yaşıtlarak ev düzeni sürdürülürdü. 18. yüzyıl sonunda III. Selim'in hemşiresi Hatice Sultan ve sultanın mimarı olan Melling, bu tarz bir koğuş yaşamını başarıyla resimlemiştir. Kadinefendiler taşlığından diğer kanadında üç özel daire kadinefendiler içindir. Taşlık yönünde kapalı revakla girilen bu dairelerin manzaraya açılan bir başodosu ile şirvan denilen asma katı ve üstte iki arka odası ile ocaklı, çinili klasik içmekânları hanedan hiyerarşisine uygundur. Kırk Merdiven tarafından kubbeli ve büyük dairenin Hatice Turhan Sultan'ın Kösem Sultan ile gerilimli ilişkisinde kullandığı dairesi olma ihtimali vardır. Haseki Sultan dışında diğer üç kadına tahsis edilmesi gereken bu dairelerde kadinefendiler buluğ çağlarına kadar çocuklarıyla yaşarlar, sonra şehzadeler şehzadegân dairesine geçer ve Enderun mektebinde yetiştirilirlerdi. Sultanların kızları, damat vezirlerle evlendirilerek saray dışına çıkarlardı. Kadinefendiler taşlığı ile Valide taşlığı arasındaki Kalfalar dairesinde tonozda eklenmiş ahşap ampır dekorlu cihannüma ise Sultan II. Mahmud'un tahta çıkışını sağlayan ünlü Cevri Kalfa'ya sunulan olağanüstü bir saltanat ithafi olmalıdır.

Valide Sultan Dairesi

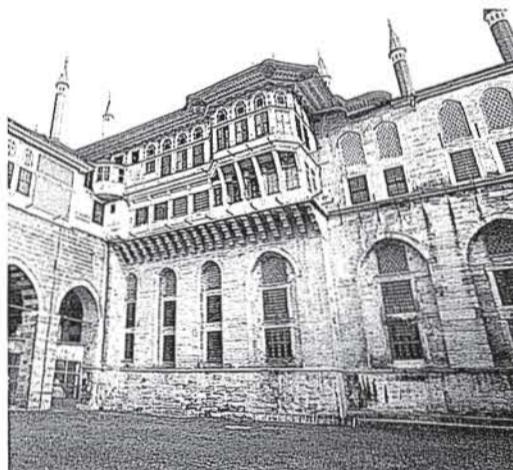
Kadinefendiler Taşlığı'nın yanında ocaklı bir odayla ve Valide Taşlığı'ndan çift revaklı bir ana girişle ulaşılan Valide Sultan Dairesi Harem cephesinin ortasında en geniş dairedir. Kubbeli ve eyvanlı bir sofa halinde klasik hasoda tipinin canlı bir örneği olan ana mekânı ile daire 1580'lerin başında sarayda ilk valide olan Nurbanu Sultan'ın sürekli ikameti için Davut Ağa tarafından inşa edilmiş; ancak valide Safiye Sultan tarafından kullanılmıştır. 1665 yanından sonra çinilerle birlikte yenilenen daire sofاسının yanında valide sultanın tavanı dahil çini kaplı ve şirvan denilen tahtlı hasodası önünde, Kabe tasvırı bir çini panolu namaz odasıyla 18. yüzyıl sonunda Mihrîşah Sultan dairesi yapılarak kapatılan balkon bulunur. Dairenin cephesi klasik çağda ahşap bir anıtsal revak ile taş oda denilen valide sultan şahnişine ve mermer sütunlu sultan dairesi revakına bağlanmıştır. Burası, konsollu kat ayrimından sonra üç kat halinde inen cariye koğuşlarıyla muhteşem harem cephesini oluştururdu. Cephe bütünlüğü sonraki hasoda eklereyle gizlenmiştir. III. Selim'in kendisi ve annesi için yaptırdığı ahşap cephe daireleri, Türk sanatının zengin rokoko üsluplu yapılarıdır. Dairenin avlu yönünde, harem yangından sonra üst kata eklenen 5 yüklükkü oda vardır. Bu odalardan biri şirvanı, rokoko düzeni ve helasıyla 20. yüzyıl başına kadar Ocaklı Sofa'ya inerek Valide Sultan dairesinin üst katını musandırı haline getirmektedir ki aynı düzenleme Dolmabahçe Sarayı Harem Dairesi'nde de uygulanmış ve sultan ile kadinefendiler arasında doğrudan bağlantı kurulmuştur. Bağımsız teşkilatıyla bu mahrem odanın sultanın musandırı odası olma ihtimali vardır. Daire, mutfak, cariye koğuşlarına inen merdiven ve avlu revakı kapatılarak kazanılan rokoko dekorlu bir giriş odasına da sahiptir. 17. yüzyıl içinde Safiye, Kösem, Hatice Turhan ve Gülnûş sultanlarının oluşturduğu Kadınlar Saltanatı denilen ve harenin hakim olduğu bir dönemi yaşatan valide sultanlar padişahdan sonra imparatoriçe yetkili hanedan mensubuydu. Protokolde ise sultan ve veliahid şezzadeden sonra gelirdi.

Hünkâr Hamamları

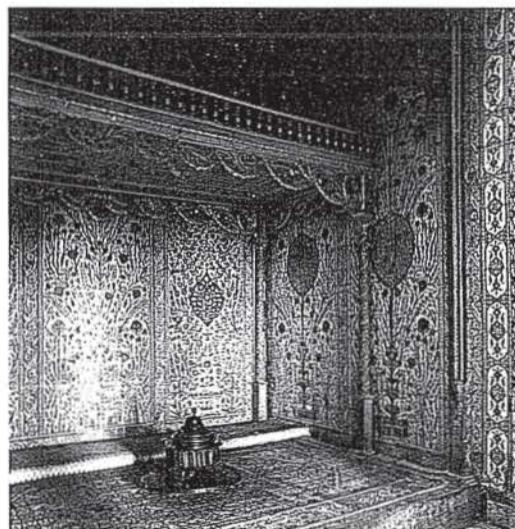
Valide Sultan Dairesi, haremde selamlık olan sultan dairesine, Hünkâr Hamamları denilen çifte hamamlı bir koridorla bağlanır. 16. yüzyıl sonunda cephe yapılarıyla eklenen hamamlardan; Valide Sultan, kadinefendiler ve ikballerin yıkandıkları kadınlar kısmına bitişen bölüm sadece sultana aittir. Mimar Sinan'ın inşa ettiği hamamlarda soğukluk, ılıklık,

36 Valide Sultan Dairesi

37 Valide Sultan Hasodası.

36

37

halvet bölümleri 18. yüzyılda baroklaştırılmış ve küvetler ile kafesler konmuştur. Hamamlar ve Altınyol kapıları kapatılarak harem, kadınlar ve erkekler bölümü olarak ayrılabilir ve sultan kendi dairesini devlet erkanına da açık bir halde kullanabilirdi.

Hünkâr Dairesi-Daire-i Hümâyûn

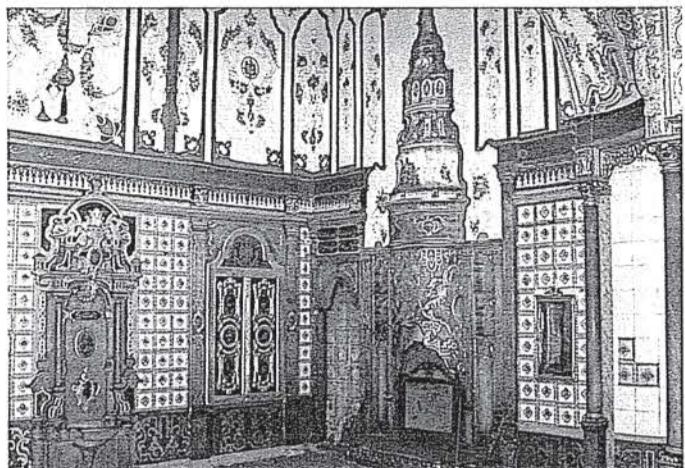
Hamamlar koridorunun yarısından itibaren kompleksin kölesi padişah ve şehzadegân dairelerini içeren selamlık idi. Padişah dairesinin hamamlar koridoruna açılan ve cephenin merkezindeki bağımsız ilk odası sürekli sultanların Hasodası olarak dekore edilen ve çökümlü planıyla aslında Davut Ağa'nın yaptığı I. Abdülhamid odasıdır. Osmanlı barok ve rokokó üsluplarının çeşme, ocak gibi detaylarına sahip olan odanın yanında klasik dönemlerde şahniş olarak açılan oda yoğun rokokó dekoruyla dini eşyaların ve sultana ait değerli aksesuarların korunduğu taş hazine ve önceleri valide sultan şahnişi idi. Bu klasik yapıların ve cephenin önüne 18. yüzyıl ortasında III. Osman taşlığı ve köşkü ile III. Selim hasodası palyeli altyapılar üzerinde yapılmış, cepheye birbirile irtibatlı ahşap II. Selim ve Mihrişah Valide Sultan daireleri eklenmiştir. Zengin bir baroklaşmanın olduğu bu dairelerin önünde payelere oturan mermer taşlıklı tâlezar ve havuz düzenlemesi Lale Devri simetrik Osmanlı peysajlarına örnek oluşturur. Hasbahçe'ye harem duvarları üzerinde çıkışyla açılan divanhaneli, yanlarda simetrik odalı III. Osman Köşkü'nün kuruluşu sahilhane esprisini Batı normlarıyla kaynaştıran bir yapı olarak Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nu etkileyen saltanat divanhanesiydi. Sofa zamanla kapatılarak dekoru baroklaşdırıldı. Sultanın tahtı ve cep-

Hünkâr Sofası

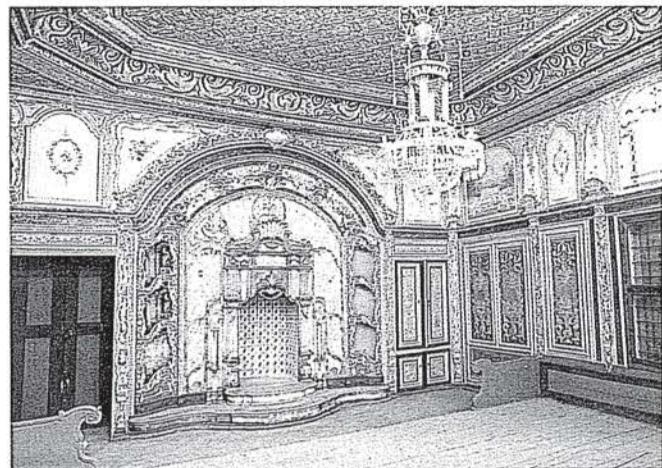
Harem'de Hünkâr Dairesi'nin büyük mekânlarını ve merkezini kubbeli Hünkâr Sofası ile III. Murad'ın Mimar Sinan'a yaptırdığı Hasoda oluşturur. 1580'lere tarihlenen Sinan ya da Davud Ağa'nın yaptığı Hünkâr Sofası, klasik kubbeli bir açık sofa halinde sarayın en büyük kubbeli mekânı olarak Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nu etkileyen saltanat divanhanesiydi. Sofa zamanla kapatılarak dekoru baroklaşdırıldı. Sultanın tahtı ve cep-

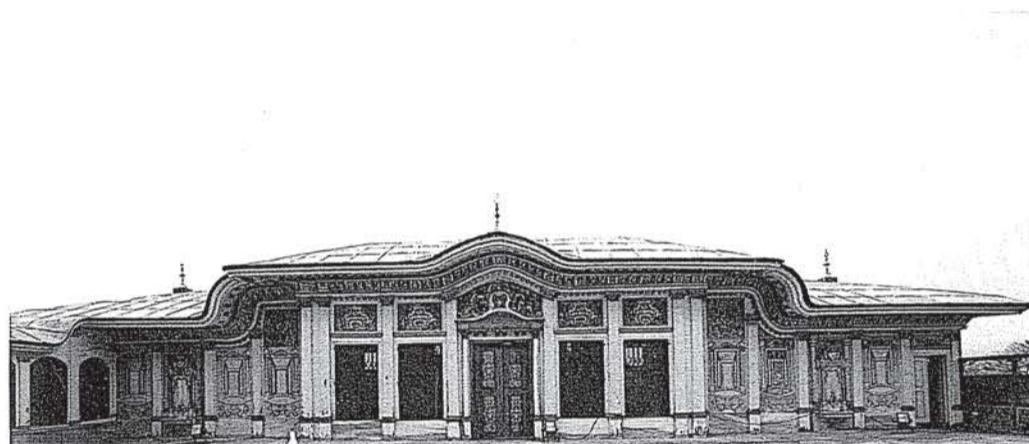
38 III. Murat Hasodası (Solda),
Hünkar Sofası (Ortada).

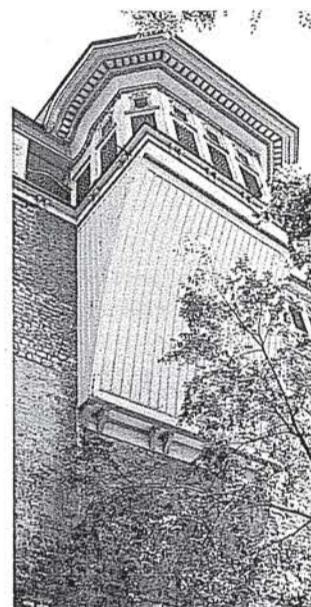
39

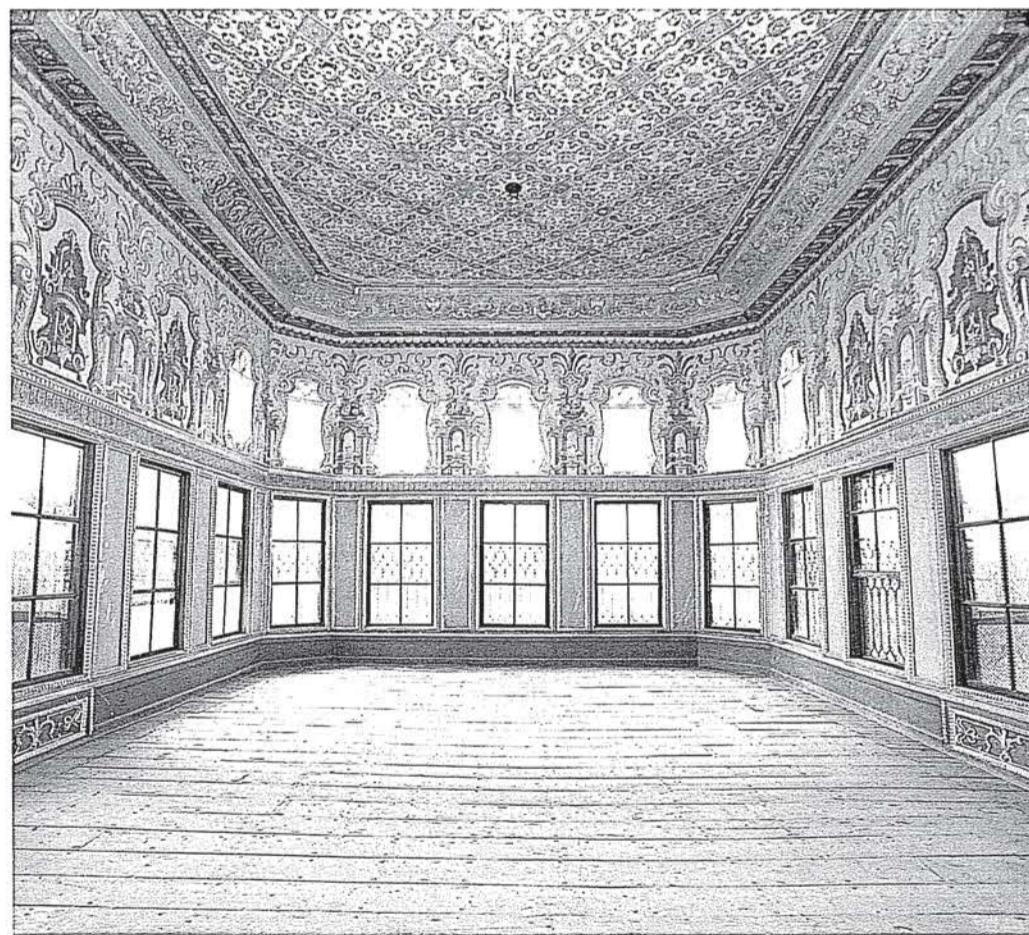
40

41

42

43

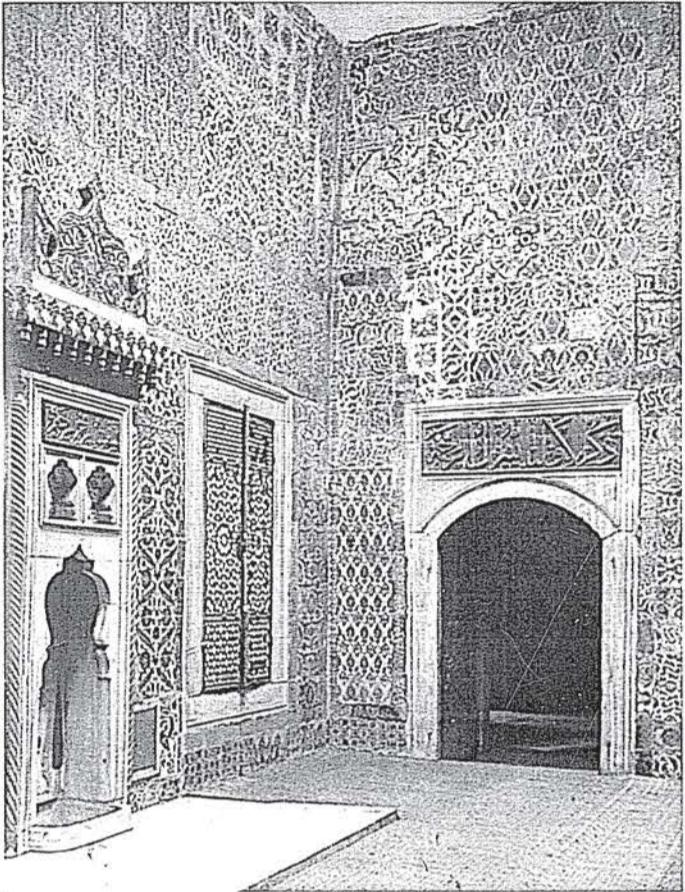
39 I. Abdülhamid Hasodası.

40 III. Selim Hasodası.

41 III. Osman Kasrı.

42 III. Osman Kasrı Şahnişi.

43 III. Osman Divanhanesi.

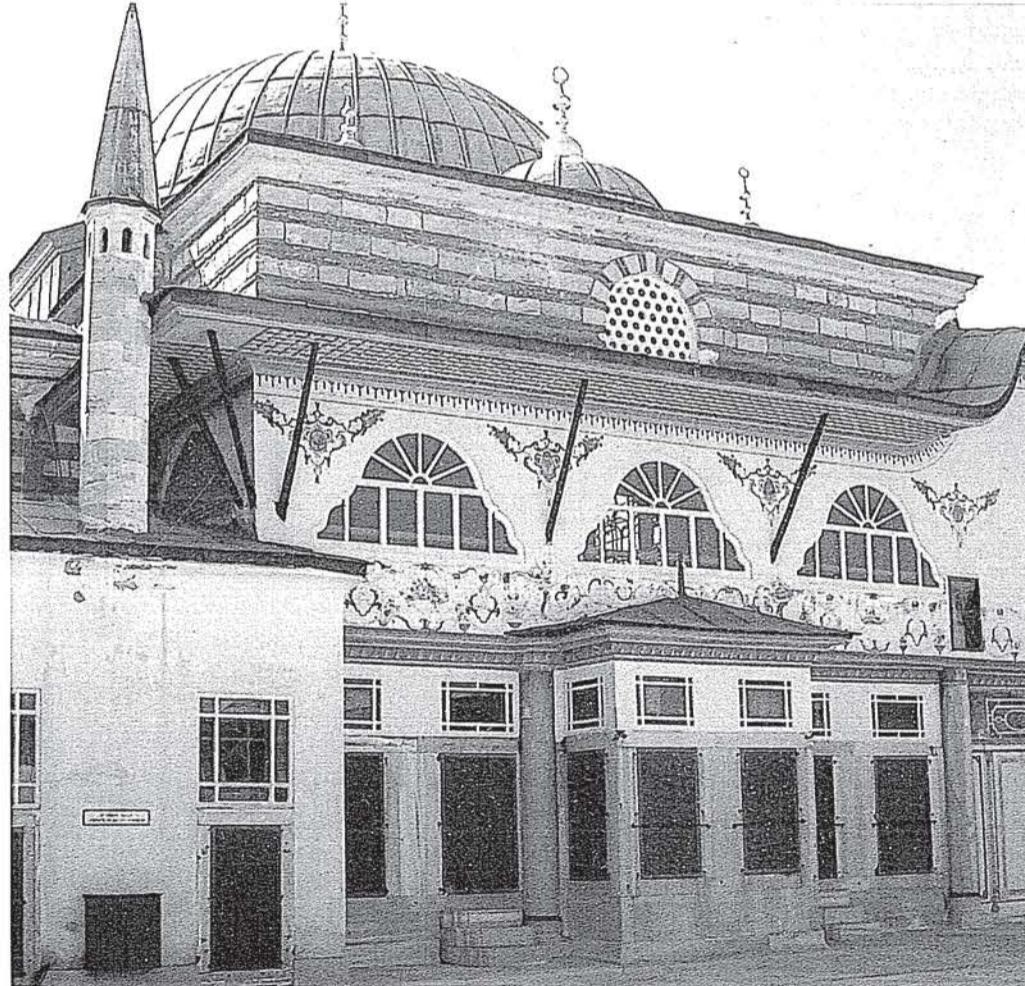

44

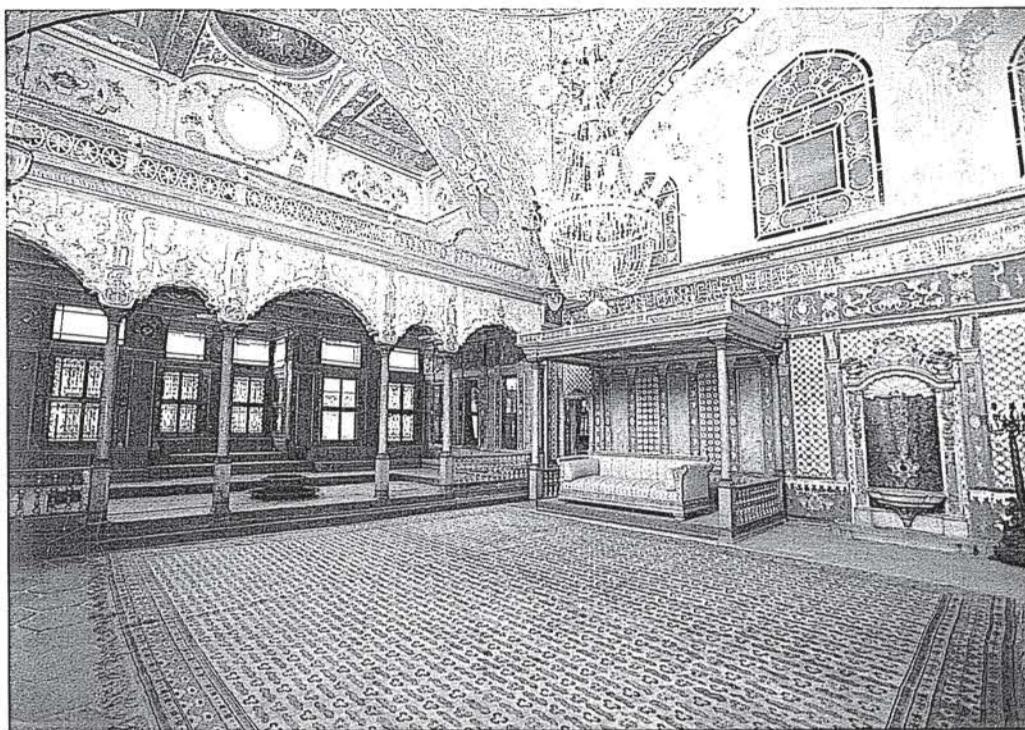
Çesmeli Sofa.

45 Hünkâr Sofası'nın dış cephesi.

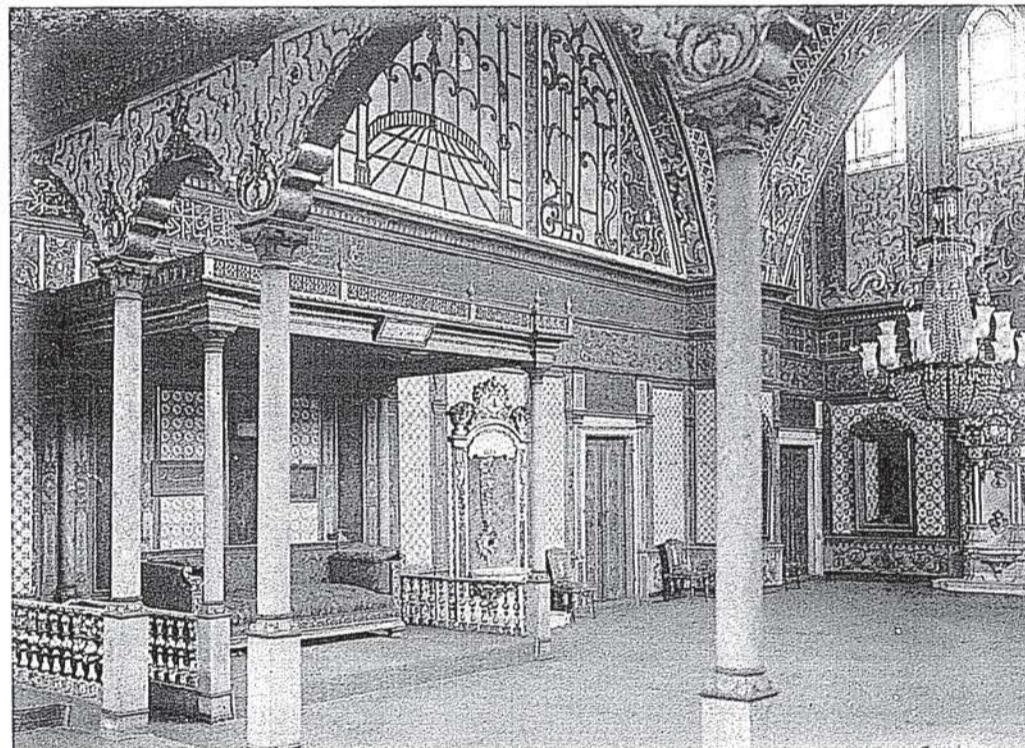
hede hanedanın sedirlerini içeren revakın üst katı cariye sazende takımına ayrılmıştı. Mahfile ve Yemiş Odası'na sofadan aynalarla gizlenmiş kapılarla geçiş sağlanır. Bu revakın çeşmeli ve ocaklı sofalar yapılmadan önce diğer tarafta da tekrarlanarak sofyayı bağımsız bir yapı haline getirdiği bellidir. Klasik dönemde diğer revaklarda olduğu gibi bu açık sofa da meşin perdelerle korunur ve saray bir otağ görünümü kazanır. 1665 yangınından etkilenmemse de hadisleri içeren bir 17. yüzyıl çini kitabe kuşağıının yanı sıra barok kabartmalı lambri düzeni yapılmış ve Delft çinleriyle kaplanmıştır. Ayrıca duvarlara rokoko çeşmeler yapılmıştır. Hünkâr Sofası, Osmanlı dini mimarisini andıran anıtsal kuruluşuyla iktidar idealinin saray mimarisine taşıdığı divanhane olarak yanındaki Hünkâr Hasodası'yla saltanatın ebedi varlığını ev modelinin dışına çıkarak yansitan emperyal bir mekândır. Sofa, Harem'de cülaus, bayramlaşma ve hanedanın eğlendiği yer olarak kullanılmış, harem halkından soyutlanarak sultanlar selamlık törenleri de yapmışlardır. Klasik dönemde çini panolarla ve bir şadırvanla donatıldığı düşünülen sofanın içinde yer alan klasik dekorlu kaplı mekân, kiler olarak kullanılıyordu. Hünkâr Sofası, hamamlar, valide sultan ve sultan dairelerine geçişlerle bağlandığı gibi çeşmeli ve ocaklı sofalar ile başhaseki ve şehzadegân daireleriyle de irtibathydı.

45

46

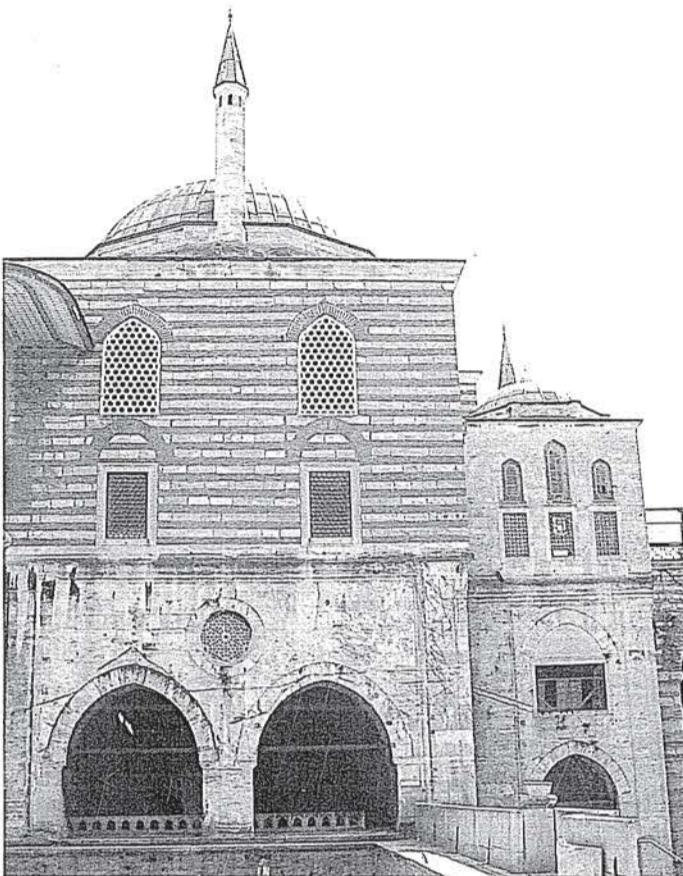

47

46-47 Hünkar Sofası.

III. Murad Hasodası

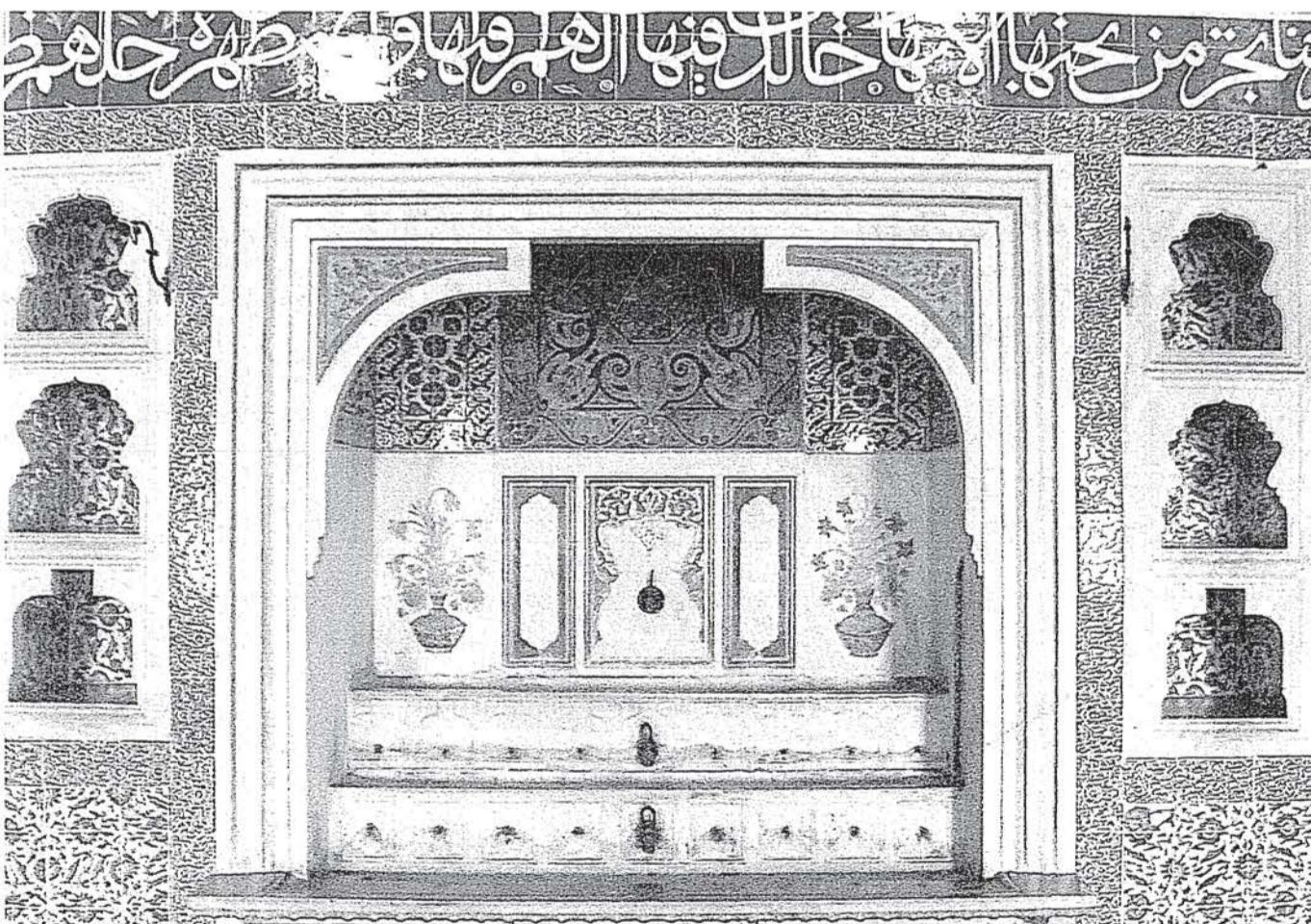
Harem ve sultan dairesinin en önemli mekâni, sofaya bitişen ve 1578 yılında Sultan III. Murad için Mimar Sinan tarafından yapılan hasodadır. Kapalı bir medhal ile kubbeli bir ana mekândan oluşan yapı tek birimli camileri andıran kitlesiyle sultanın temsil ettiği kamusal alanı simgeler. Yüzeysel Selçuklu yorumu portalının yanında medhali bölen çini panolu duvar, 17. yüzyıl sultanlarının yaptırdıkları hasodalar olan Çifte Kasırlar'a aittir. Havuzlu Köşk de denilen hasoda, anıtsal kaburgalı çapraz tonozlu yüzme havuzu üzerin-

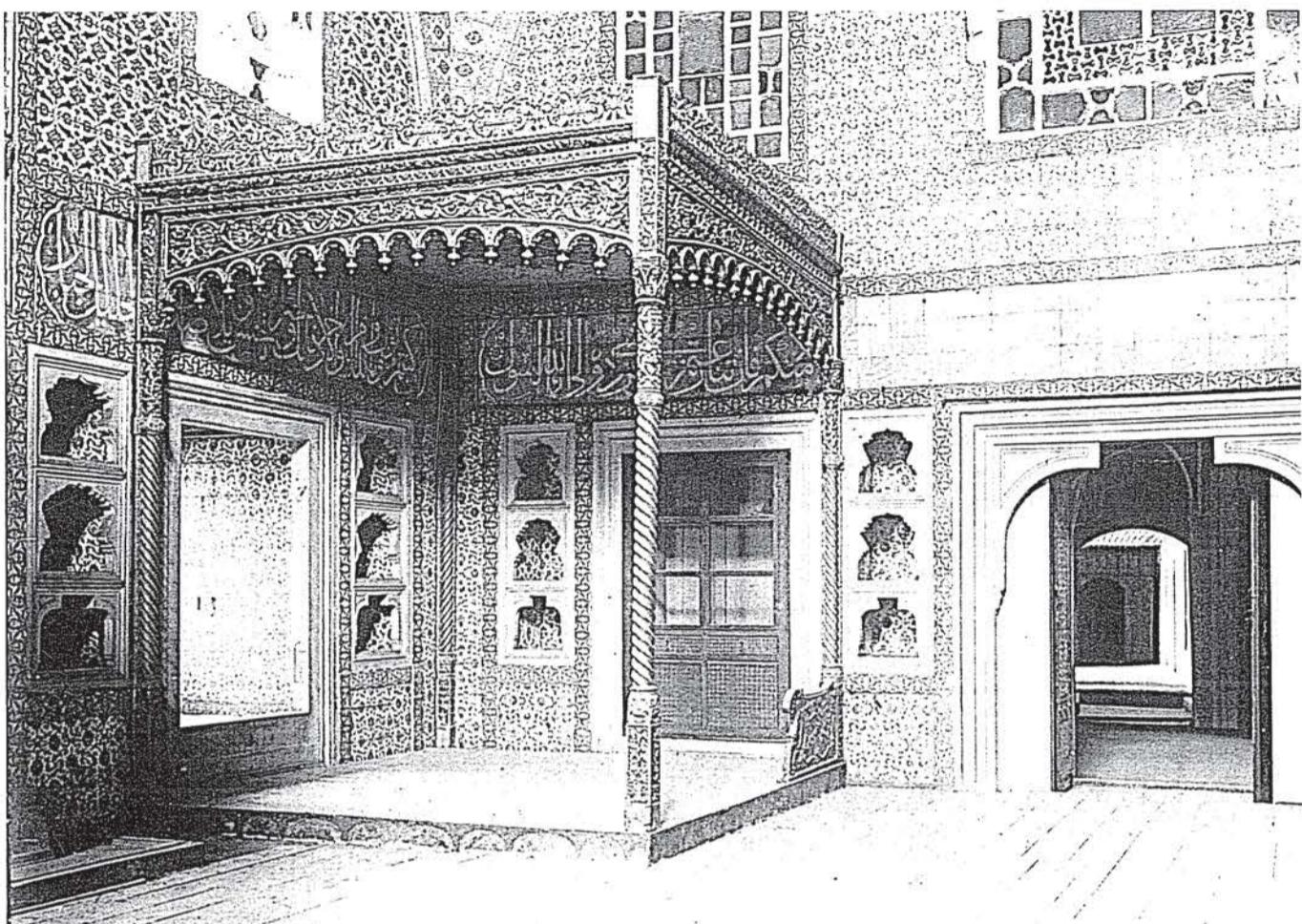
48

de yükselir. Havuzu, divanhane planı ve çini dekoruyla klasik Sinan ekolünün sivil mimarideki en olgun örneği olan yapının divhanesinde ocak, çeşme, kapı ve pencelerler klasik simetri anlayışıyla yerleştirilmiş, malakâri dekorlu pandantifli kubbenin kapattığı mekânda İznik sıraltı çinisinin kaliteli örnekleri kullanılmıştır. Mavi-beyaz çini Ayet-el Kürsi ile başlayan kitabe kuşağıının iktidar vurgulaması için kullanıldığı mekânda iki ahşap taht 18. yüzyıl sonunda konmuştur.

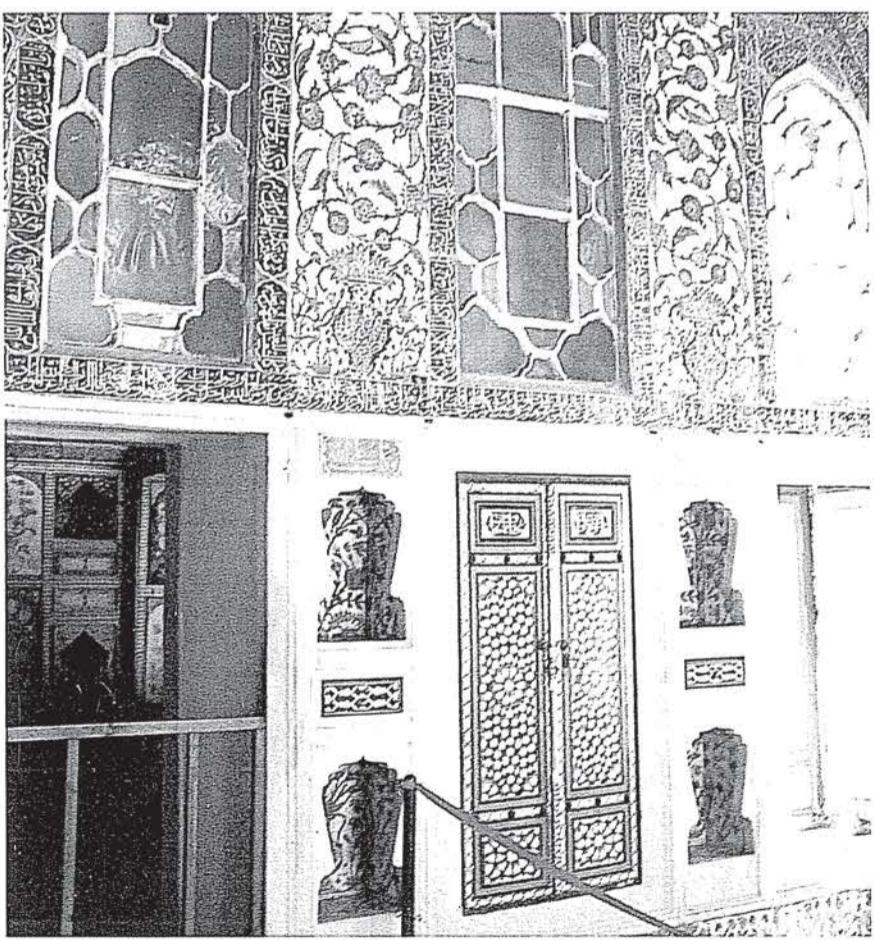
Sultanların egemenlik sembolü olarak hasoda yaptırma geleneği, Hasoda önündeki Sultan I. ve III. Ahmed odalarında da devam eder. Payeler üzerinde yükselsekler zemin koduna ulaşan ve altında havuza bakan kubbeli dekorlu şahnişin olduğu I. Ahmed Hasodası'nda yeşil renk ve dini yazı ağırlıklı çini süsleme programı Sultanahmed Camii'nin banisi olan sultanın dine ve İran'da yükselen Şah Abbas iktidarına bakışının bir uzantısı gibidir. Yanındaki III. Ahmed Hasodası'nda ise Lale Devri başlangıcında ahşap duvarlara edirnekâri tekniğinde çiçekli vazo ve meyveli kâse tasvirlerini içeren pano düzenlemesi yapılmıştır. Sultanların yine yalnız yemek yedikleri oda olduğu sanılan mekânın dekorunda Karlofça anlaşmasıyla sonuçlanan ve Batı baskısıyla bunalan Osmanlı'nın reform çabaları içinde natüralist eğilim görülür.

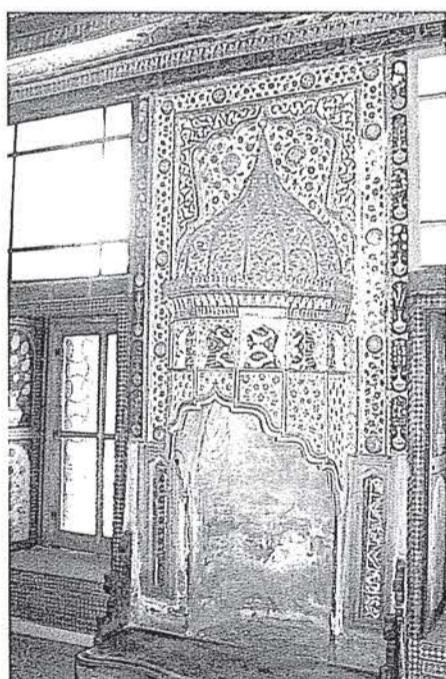
49

50

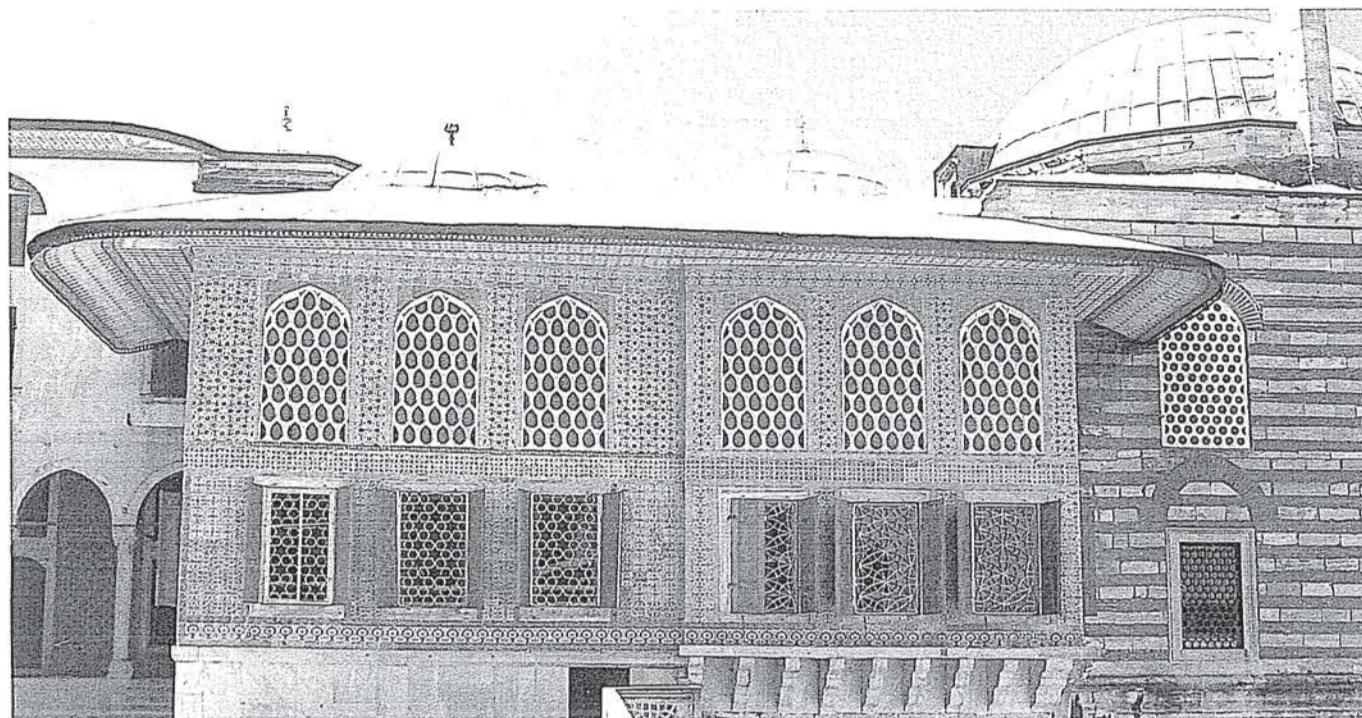

51

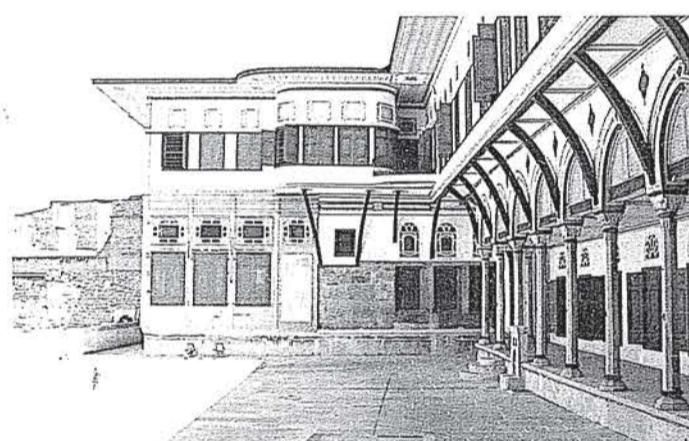

52

- 48 III. Murad Hasodası
(Sağda görülen I. Ahmed Hasodası).
49 III. Murad Hasodası.
50 Sultan Murad Hasodası.
51 I. Ahmed Hasodası.
52 III. Ahmed Hasodası'dan.

53

54

53 Çifte Kasırlar (Veliaht Dairesi).

54 Mabeyn (I. Abdülhamid Dairesi).

Mabeyn Taşlığı

Harem'de Hünkâr Dairesi'nin son mekânları, 17. yüzyılda iki ayrı Hasoda halinde bitişik yapılan Çifte Kasırlar'dır. İç ve dış çini kaplamasıyla, kalemişi dekorlu ahşap kubbesi ve Valide Sultan Hasodası'ndaki gibi çiçeklerin fişkirdeği sadırvanlı selvili çini panoları ve pencere içlerinde çeşmeleriyle de 17. yüzyıl Hasodaları'nın tipik birer örneğidir. Barok asma katları kaldırılarak onarılan kasırlar 18. yüzyılda Veliahd Dairesi olarak kullanıldı. Hünkâr Dairesi, Mabeyn taşlığına Cinlerin Meşveret Yeri denilen bir revakla açılır. Sultan ve şehzade dairelerinin kaynağı ve dramatik bir tarihe sahne olduğundan bu ismi alan revak, Harem Camii ile Altınyol'a bağlanır. Klasik devirlerde

şehzade ve sultanların Hasoda'ya ulaştıkları çinili Altınyol revak alanı olan taşlık ve Harem, I. Selim Kulesi denilen hamamlı bir kule-köşk ile sona erer. Şehzadelerin yaşatıldıkları bu alan 1766 depremiyle sivilleştirilerek Sultan I. Abdülhamid'in haremyle yaşadığı ahşap konak karakterli büyük bir daire yapılmıştır. Alt katı Altınyol'un devamı ve sultanın dairesi olan yapının üst katı 5 kadınefendi odası ile sultan dairesiyle gizli irtibatlı baş haseki dairesinden oluşur. Rokoko dekorlu, pencere camları kristal aynalı sultan hasodasını içeren dairede doğalist peysajlar vardır. Taşlığın baktığı Harem bahçesinde yüksek duvarlara bitişik büyük kayık havuzu Mimar Sinan tarafından Hasoda ile birlikte yapılmıştır. Cephesinde Bizans lahitli çeşme, Has ahır avlusunda, Şimşirlik bahçesinde ve at rampasına ulaşan teras tonozu içindeki benzerleri gibi 15. yüzyıl saray ve harem konturlarını belirten önemli bir belgedir. Havuzun ilerisinde kalıntı halindeki altyapılar şehzade ve tahttan indirilen sultanların Aslanhane adıyla yaşatıldıkları Şimşirlik dairelerine aittir. Harem'de valide sultan, sultana "arslanım" diye hitabederdi. Harem yapıları dramatik olduğu kadar muhteşem bir iktidar ve tarih sembolü olarak sultan secerelerini içeren çini kitabeli Altınyol ile Sofa-i Hümayûn terasına, sultan köşklerine ve selamlık hasodasına bağlanır. Klasik yaşıntısı ve mimarisyle Topkapı'da saray ve hanedan kurumlaşması 18. ve 19. yüzyılların Boğaziçi ve Haliç sahilsaraylarında da sürer. Simetrik, tek parça bu çağdaş saraylarda geleneksel ve hiyerarşik hayat devam ederken, sarayın görkemi olağanüstü İstanbul manzarasıyla bütünüleşir.

KAYNAKÇA

- ALTINDAĞ, Ülkü - BAYRAKTAR, Nimet, "Topkapı Sarayı Müzesi Tahrir Komisyonu Çalışmaları I", *Topkapı Sarayı Müzesi: Yıllık*, 2 (1987), s. 7-68; 3 (1988), s. 23-62.
- ALPAY, Evin. - SCHNEIDER, Marcel, *Le Harem Imperial de Topkapı*, Paris, 1977.
- ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı*, İstanbul: 1984, s. 42, 47-53, 187-192, 292-297.
- a. mlf., *Osmalı Devri Minarisi*, İstanbul: 1986, s. 512-526.
- AYAŞLI, Münevver, *Der-i Sandet*, İstanbul: 1975.
- BARKAN, Ö. Lütfi, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *TTK Belgeler*, IX/13 (1979), a. mlf., "Topkapı Sarayı Müzesi", *Sanat*, 7, (1982).
- B. de ZARA, Luigi, *Costumi et i Modi Particolari della vita de Turchie* (Ed. Fr. Babinger), Munich: 1963.
- BİLGİN, Bülent, *Geçmişte Yıldız Sarayı*, İstanbul: 1988.
- BOBOVİ, A, *Serai Enderuni (20 Mayıs 1665, Pera)*, Biritish Museum, Harleian, nr. 3409.
- CEZAR, Mustafa, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul: 1977, s. 215-246.
- ÇETİNTAŞ, Sedat, *Saray ve Kervansaraylar Arasında İbrahim Paşa Sarayı*, İstanbul: 1939.
- ÇIĞ, Kemal, "Fatih Topkapı Sarayı Niçin Yaptırdı?", *Kemal Çığ'ın Armağanı*, İstanbul: 1984, s. 17-35.
- DAVIS, F, *The Palace of Topkapı in İstanbul*, New York: 1970.
- ELDEM, Halil Edhem, *Topkapı Sarayı*, İstanbul: 1931.
- ELDEM, S. H, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul: 1968.
- a. mlf., *Köklər ve Kasırlar*, İstanbul: 1969.
- a. mlf., *Sa'dabad*, İstanbul: 1977.
- a. mlf., *Boğaziçi Anıları*, İstanbul: 1979.
- a. mlf., *İstanbul Anıları*, İstanbul: 1979.
- ELDEM, S. H. - AKOZAN, F., *Topkapı Sarayı: Bir Mimari Araştırma*, İstanbul 1982.
- EMLER, Selma, "Topkapı Sarayı Restorasyon ve Çalışmaları", *Türk Sanatı Taribi Araştırma ve İncelemeleri I*, 1963, s. 211-312.
- ESEMENLİ, Deniz, *The Harem, Topkapı The Palace of Felicity*, Milan, 1990, s. 107-228.
- a. mlf., "Mekânlar ve Zamanlar", *Topkapı Sarayı*, İstanbul, 2000, s. 26-135.
- a. mlf., (Komisyon ile) *700. Kuruluş Yıldönümünde İstanbul'daki Osmanlı Mimari Eserleri*, İstanbul: 2000.
- a. mlf., "Topkapı Sarayı Müzesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, C. 7, s. 291-293.
- a. mlf., *Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe*, İstanbul, 2003.
- EYİCE, Semavi, "İstanbul'da Bizans İmparatorlarının Sarayı, Büyük Saray", *STAD*, 3 (1988), s. 3-36.
- a. mlf., "III. Selim'in Tekniğe Feda Ettiği Eser: Aynalı Kavak Sarayı", *Sanat Dünnyamız*, S. 37, (1988), s. 24-31.
- EYÜBOĞLU Anhegger, Mualla, *Topkapı Sarayı'nda Padişah Evi: Harem*, İstanbul, 1986.
- EZGÜ, Fuad, *Yıldız Sarayı Tarihçesi*, İstanbul: 1962.
- FISHER, C. Garrett. - FISHER, W. Alan, "Topkapı Sarayı in the Mid-seventeenth Century, Bobovi's Description", *Ar. Ott*, X (1987), s. 5-81.
- GOODWIN, Godfrey, *A History of Ottoman Architecture*, Baltimore: 1971.
- GÜLERSOY, Çelik, *Çerçiben Sarayları*, İstanbul: 1992.
- GÜLERSOY, Çelik, *Dolmabahçe Sarayı*, İstanbul: 1987.
- GÜLSÜN, Hakan B, *Mimar Vedat Bey ve Dolmabahçe Sarayı*, İÜ. Ed. Fak. Bilim Uzm. Tezi, İstanbul: 1990.
- a. mlf., "Osmanlı Mimarlığında Restorasyon İlkeleri Var mıydı?", *MSS*. 1 (1999), s. 148-156.
- HASLIP, Joan, *Bilinmeyen Tarafları ile Abdülhamid* (Çev. N. Kuruoğlu), İstanbul, 1964.
- IREZ, Feryal, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası*, Ankara: 1989.
- KOÇU, Reşat Ekrem, *Topkapı Sarayı*, İstanbul: 1960.
- KONYALI, İ.H, *İstanbul Sarayları*, tür. yer.
- KONYALI, İ.Hakkı, *Üsküdar Taribili*, tür. yer.
- KÖMÜRCÜYAN, Eremya Çelebi, *İstanbul Taribi: XVII. Yüzyılda İstanbul*, (Çev. H. D. Andreasyan), İstanbul, 1952.
- KÖSEOĞLU, Cengiz, *Harem*, İstanbul, 1979.
- KUBAN, Doğan, "Topkapı Sarayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, C. 7, s. 280-291.
- LLOYD, S. - RICE, D. S, *Alanya*, Ankara, 1964.
- MELLING, Ignace, *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*, Paris, 1807.
- MEZ, A, "Ortaçağ Türk-İslam Dünyasında Saray", (Çev. Cemal Köprülü), *Ülkü*, VI/35-36, (1936).

- MILLER, Barnette, *Beyond the Sublime Porte, the Grand Seraglio of Istanbul*, New York: 1970.
- NECİPOĞLU, Gülru, *Architecture, Ceremonial and Power, The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, New York: 1991, s. 159-183.
- OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Abdülhamid*, İstanbul: 1960.
- OSMANOĞLU, Şadiye, *Hayatının Açı ve Tatlı Günleri*, İstanbul: 1951.
- ÖGEL, Semra, "Geleneksel Türk Evine Bir Kaynak Olarak Topkapı sarayı", *Topkapı Sarayı Müzesi: Yıllık*, (1988), s. 126-147.
- ÖRS, Hayrullah, "Haremin Muamması", *Türkiyemiz*, 1/2 (1970), s. 2-12.
- ÖZ, Tahsin, *Guide to the Museum of Topkapı Saray*, İstanbul: 1936.
- ÖZ, Tahsin, "Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları", *Güzel Sanatlar*, (1949), s. 6-74.
- PEIRCE, P. Leslie, *Harem-i Hümâyün: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümdarlık ve Kadınlar* (Çev. A. Berktaş), İstanbul: 1996.
- PENZER, N. M., *The Harem*, London: 1936.
- RENTA, Günsel, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı*, Ankara: 1977.
- REYHANLI, Tülay, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyıl'da İstanbul'da Hayat: 1582-1599*, Ankara: 1983.
- RIFAT, Osman, *Edirne Sarayı*, (Haz. A. Süheyl Ünver), Ankara: 1957.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Saray-i Hümâyün: taribi, mekanları, kitabeleri ve anılarıyla Topkapı Sarayı*, İstanbul, 2002.
- SARRE, Friedrich, *Konya Köşkü* (Çev. Şehabeddin Uzluk), Ankara: 1967.
- SAZ, Leyla, *Harem'in İcyüzü*, İstanbul: 1974.
- SIMAVI, Lütfi, *Osmalı Sarayının Son Günleri*, İstanbul: 1972.
- SÖNMEZ, M. Zeki, "Ağrı Dağı, Doğubeyazıt, İshak Paşa Sarayı", *İlgi*, 17 (1973), s. 20-26.
- SÖZEN, Metin, *Devletin Evi Saray*, İstanbul: 1990.
- ŞEHSUVAROĞLU, Haluk, *Tarihi Odalar*, İstanbul: 1954.
- a.mlf, "İstanbul Sarayları", *Asırlar Boyunca İstanbul Sarayları*, İstanbul: 1954, s. 225-248.
- a.mlf, *Boğaziçine Dair*, İstanbul: 1986.
- ŞEREF, Abdurrahman, "Topkapı Sarayı-ı Hümâyunu", *TOEM*, I-II/5-12 (1326-27), s. 265, 329, 393, 457, 521, 585, 649, 713.
- TAMER, Cahide, "Topkapı Sarayı'nda 19. Yüzyıl Sonlarında Çekilmiş Birkaç Fotoğraf ve Bazı Eleştiriler", *Topkapı Sarayı Yıllığı*, (1986).
- TANERİ, Aydin, *Osmalı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı Teşkilatı*, Ankara, 1978.
- TANYELİ, Gülsün, "Topkapı Sarayı Harem'inin Haliç Cephesindeki Yapılaşmasının Evrimi", *Topkapı Sarayı Yıllığı*, 3 (1988), s. 148-180.
- TANYELİ, Uğur, "Anadolu Türk Saray Mimarlığının Evrimi Üzerine Gözlemler", *Topkapı Sarayı Yıllığı*, S. 3 (1988), s. 181-210.
- TAVERNIER, J. Bertrand, *Topkapı Sarayı'ndaki Yaşam* (Çev. Perran Üstündağ), İstanbul, 1984.
- TEZCAN, Hülya, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, İstanbul, 1989.
- TUĞLACI, Pars, *Osmalı Mimarlığın Batılılaşma Dönemi ve Bağyan Ailesi*, İstanbul, 1981.
- ULUÇAY, M., Çağatay, *Harem'den Mektuplar I*, İstanbul: 1956.
- a.mlf, *Harem II*, Ankara: 1971.
- a.mlf, *Padişahların Kadınları*, Ankara.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*, İstanbul: 1965.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Saray Teşkilatı*, Ankara.
- ÜNÜVAR, Safiye, *Saray Hatıraları*, İstanbul: 1964.
- ÜNVER, Süheyl, "Üsküdar Kavak Sarayı", *Yücel*, V/39 (1937).